

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

J Ű N I U S

Pártpolitikai küzdelmek

ZATHURECZKY GYULA

Wesselényi Szózata

MIKÓ IMRE

A történeti alkotmány

BÓNIS GYÖRGY

Kalotaszeg népesedési problémái

SCHNELLER KÁROLY

Lázadás a civilizáció ellen

SALAMON SÁNDOR

IX. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1944

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. — Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. — Telefonszám: 20—83.
Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 20 Pengő. Egyes szám 2 Pengő.

T A R T A L O M

MIKÓ IMRE: Wesselényi Szózata — — — — —	323
BÓNIS GYÖRGY: A történeti alkotmány — — — — —	333
SCHNELLER KÁROLY: Kalotaszeg népesedési problémái II.	347

SZEMLE:

SALAMON SÁNDOR: Lázadás a civilizáció ellen — — —	371
---	-----

MAGYAR FIGYELŐ:

ZATHURECZKY GYULA: Pártpolitikai küzdelmek — —	374
--	-----

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfejét Széchenyi *Hittelének* 1830. évi első kiadása címbetűi után
készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A NEMZET EGYSÉGE

A nemzet egysége és a politikusok egysége két különböző dolog. A politikusok néha a legjobb akarattal is eltévesztik a mértéket. Tiszteletre méltó meggyőződésük elvi alapjáról az egység megteremtésének feltételeit fontosabbnak láthatják, mint magát az egységet. A politikusok azt hihetik, hogy az egységet formulákban találhatják meg. A nemzet tudja, hogy az egység a szívekben és lelkekben él, — csak fel kell ébreszteni és tudatosná kell tenni. A nemzet tudja, hogy az egység egymás kölcsönös megbecsülésében és abban a munkakészségben él, amely lelkesen, de ugyanakkor józanul mindig csak azt nézi, ami valóban szükséges. A nemzet egysége nem sandít kétfelé, nem keres sem érvényesülést, sem mást, de meg akarja találni és meg akarja tartani önmagát.

*

Ha házunk fedelét tűz fenyegeti, nem lehet azon perlekedni, ki üljön az asztalfőn és milyen abrosszal terítsünk. Ma az országban nincsen senki, akinek erkölcsi joga volna arra, hogy a maga kisebb vagy nagyobb közösségében kizárólag a maga elgondolásait erőszakolja. Ellenben mindenkinek egyformán kötelessége, hogy minden kérdésben, legyen az tárgyi vagy személyi jellegű, elfogulatlanul a legjobb megoldást keresse és segítse. Ma új gondolatok, új eszmék megvalósítása a cél. Nincsen visszásabb annál, mint ha új eszményeink megvalósítását régi — s valljuk be: méltatlanná vált — politikai módszerekkel kergetjük.

*

Amikor a jóakaratuak bátor és cselekvő összefogásáról beszélek, eszembe jut az, amire a „legnagyobb magyar” tanított bennünket. „Sokat tenni és keveset látszani. Előállni és mégis másnak engedni át az elsőséget. Legtöbbet áldozni és legkisebb köszönetet sem várni. Mélyen a szívben hordozni a honért buzgó vért és ne csak az aikon pengetni a hiú szót.” Szeretném ezeket a feleldhetetlen szavakat mindenkinek a szívébe vésní, a lelkes buzgólkodóknak éppen úgy, mint azoknak, akik elégedetlenek vagy türelmetlenek, akiknek kevés vagy éppen sok az, ami történik. De szeretném belevésni azok szívébe is, akik kedvetlenek, akik félreállanak. Nem a személyükre és szereplésükre van szükség, de munkájukat és közreműködésüket ők sem tagadhatják meg. Ennek a nemzedéknek az a kötelessége, hogy mindenki odaálljon, ahol lelkiismerete és képességei szerint segíteni tud.

Bárthossy László

(Szombathelyen, 1944. június 25-én
elmondott beszédéből)

*Bónis György dr., a Ferenc József Tudományegyetem ny. rk. tanára *
Mikó Imre dr., országgyűlési képviselő, Kolozsvár * Salamon Sándor, a
kolozsvári Ref. Kollégium tanára * Schneller Károly dr., a Ferenc József
Tudományegyetem ny. r. tanára * Zathureczky Gyula, az Ellenzék felelős
szerkesztője.*

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

- Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.*
Tamási Aron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.
László Dezső: Korszerű magyarság.
Venczel József dr.: A székely népefelesleg.
Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.
Zathureczky Gyula: Magyar politika Európában.
Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.
Martonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.
Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.
Iffy Boér Elek dr.: Nagy tér-gazdaság.
László Gyula dr.: A magyar őstörténelem régészetről.
Makkai László dr.: Eszakerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.
Erdei Ferenc: Parasztságunk legújabb alakulása.
Zathureczky Gyula: A magyar szellem forradalma.
Malán Mihály: A szláv veszedelem.
Bónis György dr.: Magyar törvény — magyar lélek.
Mikó Imre dr.: Kormányzó és kormányzóhelyettes.
Balogh Jolán dr.: Kolozsvár régi lakói.
Vitéz Rajtyi Tivadar dr.: Munkabérendszerek.
Tagybátori E. László: Kodály Zoltán és kórusai.
László Gyula dr.: A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.
Bíró József dr.: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.
Venczel József dr.: Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.
Bárdossy László: Két világ között.
Palotás Zoltán: A geopolitika mint államtudomány.
Oberding József György dr.: A bányászati telepítések rövid története.
Csörtán Márton dr.: A kolozsvári Tízest Szervezet.
Mályusz Elemér dr.: A magyarság a középkori Erdélyben.
Szöllősy András: Magyar zeneírás.
Martonyi János dr.: Új magyar közigazgatás felé.
Pukánszky Béla dr.: Szászok a magyarság és a románság közt.
Aldobolyi Nagy Miklós dr.: Magyarok a Kis-Szamos mellékén.
Iffy Boér Elek dr.: Az arany és a kílring harca.
Dr. Téchy Olivér: Széchenyi hatása a magyar hiteljogra.
Polónyi Nóra dr.: A román propaganda hatása Nyugat-Európa közvéleményére.
Erőss Alfréd dr.: Mitosz, vallás és irodalom.
Mikó Imre dr.: Széchenyi és Wesselenyi nemzetiségi politikája.
Makkai László dr.: Román történetírás a két világháború között.
Vákár Tibor: Az új kolozsvári városháza.
Lakatos István: Liszt Ferenc Erdélyben.
Aldobolyi Nagy Miklós dr.: Örmény Szamosújvár — magyar Szamosújvár.
Incze Andor dr.: A magyar földrajz huszonkét éve.
Kállay Ernő: Magyar-román vegyes házasságok.

WESSELÉNYI SZÓZATA

SZAZEGY ÉVVEL megjelenése után ismét kiadásra került a szózat. Nem Vörösmarty nemzeti dala, amit azóta, hogy Bajza József „Auróra“-jában megjelent, több mint három magyar nemzedék adott tovább szájról-szájra, hanem Wesselényi elfelejtett és mindegyre ismét felfedezett politikai végrendelete: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Mind a két műhöz ugyanaz a kor, a reformok kora és ugyanaz a szemlélet, az örök magyar valóság felismerése adta az ihletet s a hangszerelés, a komoly drámai és tragikus elemeknek az önfeláldozóan hősi és vallásosan bizakodó magatartással való váltakozása is rokonná teszi a két szózatot. S a sorsuk mégis annyira különbözik egymástól. A költő szózatát minden magyar iskolában tanítják, Egressy Béni hozzá írt zenéjét minden hazafias ünnepélyen előadják, úgy, hogy a vers mély és örök értelme majdnem elhomályosul az állandó ismétlésben. A politikus szózata a maga korában sem váltott ki általános elismerést, kortársai nem értették meg sötét látását s az egykor annyira népszerű Wesselényi babérait inkább megtépázta, mint növelte a szláv veszélyről írt szózata. A mű nem is vált a nemzet közkincsévé s száz évvel ezelőtt megjelent német nyelvű kiadása óta csak az idén került ismét sajtó alá, mint „erdélyi ritkaság“ a „Minerva“ kiadásában és Jancsó Elemér szerkesztésében megjelenő sorozat 12. és 13. számaként. A sajtó alá rendezés Gál István hozzáértését dicséri.¹

¹ Báró Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Gál István. Erdélyi Ritkaságok. Szerkeszti: dr. Jancsó Elemér, 12—13. sz. Minerva rt. kiadása. Kolozsvár, 1944. I—II. k., 174+164 l.

A mai olvasó számára Gál István fedezte fel újra Wesselényit. A Szózat új kiadásának előszavát Gál Istvánnak az a tanulmánya képezi, mely először az Erdélyi Szépművés Céh „Erdélyi csillagok“ c. tanulmánykötetében (Második sorozat, Kolozsvár, 1942, 209—248. l.) jelent meg és már akkor országos visszhangot váltott ki. Azóta Gál István tovább folytatta Wesselényi-tanulmányait s a Szózatot részletes jegyzetekkel látta el, felderítve a mű magyar és német kiadásának létrejöttét, magyar fogadtatását és gyakorlati eredményeit. Az új kiadásban helyreigazította az első íráshibáit és a helyesírásban is bizonyos korszerűsítést eszközölt, a régies kifejezéseket pedig a könyv végén szótárszerűen magyarázza meg. Ezekkel a jegyzetekkel a nagyközönség számára a Szózat sokkal inkább hozzáférhetővé és közérthetőbbé válik, a szakember pedig számos új és eddig ismeretlen adatot találhat közöttük. Helyes gondolat volt a Magyar Népművelők Társaságától, hogy ugyancsak a Gál István szerkesztésében nemrég egy Wesselényi munkáiból válogatott füzetet tett közzé „nemes ponyva“ formájában. Végül általános érdeklődésre tarthat számot Wesselényi összes munkáinak kiadása, aminek a sajtó alá rendezését és magyarázatát szintén Gál István végzi.

AZ ELMULT SZÁZ ESZTENDŐ ALATT sohasem volt időszerűbb Wesselényi szózata, mint éppen ma és bizonyára nemcsak a centenárius évforduló adta a kiadáshoz a közvetlen indítékot. A multban politikai aktualításokat kereső szem is felfedezte a szózatot és az országgyűlés képviselőházában a legutóbbi évek folyamán a baloldalon éppen olyan helyeslő lelkesedéssel mutattak rá időtálló igazságaira, mint a szélső jobbon. A szózat valóban a parlamenti térvizonyok felett áll, mint ahogy „az idő vasfoga” sem kezdte ki legfontosabb megállapításait. Wesselényi a maga korában elsőnek ismerte fel a Magyarországra nehezedő keleti veszélyt, akkor, amikor a magyar politikai élet figyelmét az Ausztria ellen folyó küzdelem kötötte le s prognózisát nemcsak a 49-es események, hanem a két világháború mozgató erői is igazolták. A politikai meglátás időfeletti, ha az eszközök, amelyeket a keleti veszély leküzdésére ajánl, nem is állanak arányban a veszéllyel. De ezért az vesse az első követ a szerzőre, aki jobbat tud ajánlani.

A szózat sötét háttére, „rémlátásai”, a rajta végigvonuló tépelődés és kétkedés a nemzet jövőjében szorosan összefügg azzal a lelki állapottal, amelyben szerző a könyvet írta. Ifj. br. Wesselényi Miklós, — a „szörnyölők fia”, amint Kölcey mondta — korának egyik legdaliásabb, testben és lélekben egyaránt ép férfija volt, a „*vir integer*” klasszikus példája. Nem csoda, ha kortársai az antik világ hőseihez szerették hasonlítani. Vay Dániel Brutust és Catot tiszteli benne, Garay János mint új Prometheushoz írt hozzá ódát, az utódok közül Ady Herkules, Adonis és Apolló együttes megtestesülését ünnepli hatalmas földijében. Újfalvy Sándor leírja, hogy a fiatal Wesselényi apjánál, a „vasember”-nél magasabb és vállasabb volt, hangja olyan harsány, hogy ezer hang közül is meg lehetett ismerni, a gyaloglást, futást, álmatlanságot, koplalást és szomjúságot hihetetlen módon tűrte. De testi erejének gyakorlása mellett ugyanolyan gondot fordított a lelkiekre, minden európai művelt nyelvnek birtokában volt s rendkívüli emlékező és ítélő tehetséggel rendelkezett.² A szózatot negyvenhat éves korában kezdte írni Freywaldau fürdőhelyiségében, ahova megrongált egészségét ment gyógyítani. Hatalmas szervezetét a betegségen kívül aláásta az erdélyi országgyűlési naplók kiadásáért elszenvedett fogsága és a pesti árvíz alatt végzett mentési munkálatok s ennek következtében szeme annyira meggyengült, hogy a szózat egyes részeit kénytelen volt tollba mondani. A java férfikorban összeroppant daliás ifjú testi és lelki nyomorúságának komor hangulata üli meg a művet és a szerző saját egyéni tragédiáján keresztül éli át a nemzet tragikumát. De félig vak szemével is élesebben tekint a jövőbe, mint a megújuló nemzet ragyogásától elvakult kortársai. Innen a könyv bevezetése:

„Polgári halott szólal meg ezennel; lelki s testi csapások s akadályok által tevési köréből kivette, cselekvéstől elzárva s száműzve, nincs az többé mint élő tag nemzete nagy családjában. Csak képe létezik már honfiai között. Ezen kép, míg eredetije élt, a nemzet kedvenc- s disztermeiben találja helyét; meleg s magasztos

² Gál István bevezetése i. m. 3. és 5. l.

érzet ecsetje által festve, s lelkesedés-alkotta fényes rámakba foglalva, s így valóban dísz s becs is nyerve, a legkijellettebb helyeken állott. Polgári szilárd munkájuk közt verejtékező hazafiak rokonérzettel s új erőt merítve tekintettek ezen előttök álló képre; lelkes hölgyek keblökben hordozták azt, s annak látására a serdülő ifjúság keble szent esküre dagadott. Most már mindez máskint van: a polgári elhunytnek képe csakhamar a dísztermekből s csarnokokból mellékszobákba, folyosókra s padlásra vándorlott. Feledékenységre kezdte lepni s hajdani fényét és színét halványítani... De regék beszélik: miszerint ősképek is megszólamlottak, midőn balsors és veszély fenyegette szerette családjukat; de illy képnek nem lehet megszólalása olly gyors, szava olly erős, mint élőnek... És a sírból kísértetileg felrezgő e szózat ezt mondja: „*Veszély fenyeget oh hon! veszély olyan, millyen még sohasem!* Elmondom hát éjfélnék óráiban a veszélyt s annak eredetét; — mostanra lett megérésének okait; — annak Európa országait illető jelen állását; — az északi óriás fenyegető helyzetét s viszonyait; — a jövődőt, mi Európára néhezkedhetik: — elmondom, hogy ez ellen mit kellene Európának tenni; és elmondom, hogy jelesen honunkat minő veszély fenyegeti, s mit kellene ennek elhárítására tennie.“

WESSELÉNYI MŰVEINEK nem a szláv erő, hanem a magyar gyengeség a kiindulópontja. A magyar nemzetet nyolc évszázadon keresztül „berohanó vad csoportok, dühös ellenség fegyvere, alattomos törekvések, visszavonás mérge, erkölcsi romlottság s nemzeti aljasodás maszlaga“ ostromolta. A külső csapások felismerése mellett a belső bajokat még jobban kidomborítja s ezért kemény bírálatban részesíti a magyarság vezető rétegét a honfoglalóktól kezdve egészen a reformkor főnemesei rendjéig. A klasszikus liberalizmus hagyományain nevelkedett Wesselényi megrója a honfoglaló ősokeket, amiért letelepedésük után a magyarság egy részét és a náluk számosabb meghódított népeket jobbágysorba taszították s megrója a vezető réteget, hogy karokra, rendekre s felekezetekre oszlott szét. Ha ez nem következett volna be, akkor alig háromezres kiváltságos helyett a nemzet tizenötmillió izmos testet alkothatna. Amennyire őszinte és nemes ez a történetsszemlélet, annyira nem vet számot a társadalom fejlődésének törvényszerűségeivel, amikor olyan követelményeket támaszt a honfoglaló magyarokkal szemben, amelyeknek az európai népek közül a legfejlettebbek is csak a francia forradalom után tehettek eleget.³ Közelébb jár az igazsághoz, midőn a birtokos nemességet ostorozza azért, hogy jobbágyaikat nem igyekeztek megmagyarosítani. *A magyarosítás alatt*, amint egy helyen írja, *a magyarul tanítást érti*, mert bár távol áll tőle a kényszerű asszimiláció gondolata, meggyőződése, hogy Magyarországon a köznép csak a magyar nyelven keresztül juthat el a műveltség magasabb fokára. Leghevesebben saját osztályát támadja: „gazdagjaink s hatalmasaink ahelyett, hogy idegenajkú helységei-

³ V. ö. *Szekfü Gyula*: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1934. 3. kiadás, 11–112. l.

ket s jobbágyaikat magyarosították volna, önmagukat is kiengedték magyarságukból vetköztetni; nagyobbára gyáva korcs majmökká váltak“.

Magyarországot és Európát a külső veszély belső megosztottságuk miatt fenyegeti s a veszélyt a korszellem érlelte meg. A francia forradalmat világszerte az elnyomott nemzetiségek ébredése és az alkotmány utáni törekvésük követte. Az alkotmányosság kifejlésének oka a civilizáció, a küzdelem oka a civilizáció hiánya — Wesselényi szerint. A felkorbácsolt nemzeti érzés csak akkor csillapodik le, ha a nemzet elnyeri alkotmányát s rajta keresztül szabadságát. Lelkesedéssel ír a francia népről, mely a forradalom által vált nemzetté. A francia forradalom hatásának tulajdonítja a franciákkal ellenséges angolok, spanyolok és németek nemzeti érzésének megerősödését. Dicsőíti a vad iga alatt sínylődött görög nemzetet és megbotránkozik a hős lengyel nemzet „botrányos letiprásán“. A liberalizmus a szláv népekre sem tévesztette el hatását s a közös európai veszély abban rejlik, hogy e népek élére a „minden oroszok cárja“ állott, aki valamennyi szláv népet orosznak tekint, sőt ezeken túlmenően mint egyházfő, még a görögökre és oláhokra is kiterjeszti hatalmát. De a szlávok cári fennhatóság alá gyűjtésére irányuló propaganda mellett erősen dolgozik a forradalmi propaganda, mely valamennyi birodalmat, így nemcsak a törököt, osztrákot és poroszt, hanem az orosz is, — ahol szlávok leigázva élnek — egyetlen roppant szláv köztársaságba akar egyesíteni. A *kétféle propaganda* eszközei különbözők, de céljuk, az európai szláv hegemónia, közös és Európa nem-szláv népeire nézve egyaránt veszedelmes. A szlávság „olgyforma viszonyt szerzett magának ezáltal az érdeklött országokra nézve, millyen van egy hatalmasság váraira azon hatalmasságnak, melly ama várakban a vár népe közt nagy párttal bír, — olyannal, melly a vár feladására vagy a védsereg s parancsnokok lekonzolására kész s arra csak az alkalmat s amannak intését várja“. Az ostromlott európai vár hasonlata tehát nem új keletű.

A szláv kérdés magyarországi vonatkozásait vizsgálva rámutat arra, hogy a szlávok egyetlen országban sem rendelkeztek olyan önkormányzattal, mint Horvátországban. A horvát önállóságra jellemző, hogy ez az ország vált a szláv mozgalmak középeurópai központjává. Cáfolja azt a nézetet, mely szerint a szláv nemzeti törekvések a magyar államnyelv bevezetésének reakciójaként születtek volna s a magyar nyelvtörvényeket ismertette bebizonyítja, hogy azok a latin nyelv kiszorítására és nem a nemzetiségi nyelvek elnyomására irányultak. Az orosz terjeszkedés két eszköze a szláv nemzetiség és a görög hit. Ez utóbbin keresztül tartja befolyása alatt a görögöket és az oláhokat.⁴ Az oláhok közül nemcsak a görög

⁴ Wesselényi a művében a románokat még oláhoknak nevezi. 1848 augusztus 25-én azonban maga nyújt be javaslatot a felsőházba a „román ajkuak ügyében“ s ennek indokolásaképpen kifejti, hogy nem használja többé az oláh kifejezést, mert az oláhok származásukra való tekintettel románoknak óhajtiák magukat neveztetni. L. Mikó Imre: Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája. Hítel, 1943, 548—549. 1.

valiásúak, hanem az unitusok is ragaszkodnak az oroszokhoz és a cárhoz, nemzeti érzésük is a görög valláson alapul. Wesselényi súlyosan sérelmezi, hogy az elmaradt oláhoknak a magyarsághoz való édesítésére semmi sem tétetett, iskoláztatásukra nem fordítottak gondot, — elfeledve az erdélyi fejedelmeknek ezirányú munkásságát. A román fejedelemségeknek a muszka adott alkotmányt, hogy így a többi török fennhatóság alatt álló szláv népnek is csábító példát mutasson. Az alkotmányos élet pedig felébresztette a több országba tagolt oláh népben az egy nemzetté s országgá való egyesülés gondolatát. Adott esetben az oláhok az oroszral bizonyára kezét fogják. „Európán annyi országokat aláásva elterjedt s végigfolyt ezen slavismus az, mi hazánkat s nemzetünket végveszéllyel fenyegeti, inkább, mint akármely más országot. Ez azon veszély, melynek rémitő közeledése a halál dermesztő kötelékeit megoldotta s a polgári elhunytba életet fuallván, újra meg újra kiáltatja fel: „Hazám, nemzetem léted vagy nemléted kérdése forog fenn; — ébredj és tegyél, — vagy veszni fogsz!“ Oh bár a földet sarkaiban megrázó végítéleti trombita erejével harsogna e felkiáltás minden kar-, kor-, nem- s helyzetbeli s minden színezetű magyar fülébe!“ A szózat nemes patosza itt csúcspontjára emelkedik, hogy azután a próféta ismét helyet adjon a gyakorlati politikus hosszú elmélkedéseinek.

A DIAGNÓZIST a gyógyítás eszközeinek mérlegelése követi. A „sorvasztó kóroanyag“ Wesselényi szerint a nemzeti egység hiánya s így ezt kell pótolni, hogy a szláv betegséget leküzdhezzük. A módszerek: a különböző nyelvek közül egyiket uralkodóvá kell tenni, a nemzetiségi mozgalmakat erőhatalommal megfékezni, egyik nemzetiséget a másik ellen kihasználni vagy a nemzetiségeket *a közös érdek által egyesíteni*. Wesselényi gondolkozását ismerve nem is lehet kétséges, hogy a negyedik módszert választja. Liberális kortársai azt hitték, hogy a nemzetiségek a szabadságért lemondanak nemzetiségükről. Ő tudta, hogy a nemzeti érzést még a katonaságnál sem lehet elenyésztetni. „Más érzetek, melyek különböző polgári helyzetek, rang és sors szüleményei, — enyészhetnek s egybeolvadhatnak a már közös helyzetben és sorsban. A katonai állás ad új helyzetet, sorsot és rangot, de új nemzetiséget nem. — A régi helyzet enyésztevel annak helyét az új helyzet s rang foglalja el; a nemzetiség ha enyészik, üres marad a szívben helye.“ A nemzetiségi elnyomás csak ellenhatást vált ki, ez pedig az áthidalni szándékolt hézagot csak nagyobbá teszi. E helyett „különböző fajú s nyelvű lakosokból álló országban... az alkotmánynak malasztját kell minden nemzetre olly egyenlően osztani, hogy abban mindenik édesanyját találván fel ezáltal egymást testvéreknek tekinthessék“. A közös kormánynak nem szabad egyik nemzethez sem tartoznia, hanem mindeniknek beligazgatását, mint ahhoz tartozó folytassa. Minden nemzetnek szellemi és történelmi kifejlődéséhez alkalmasított, történelmi életéből kifejtett és jelenjéhez szabott alkotmánnyal kell bírnia s a közös kormány minden egyes nemzet alkotmányát egyenlő pontossággal tartsa be.

Ebben a fogalmazásban a *demokrácia* és a *föderáció* gondolata foglaltatik benne. A népeket saját történeti egyéniségükből fakadó és akaratukat kifejező alkotmány alapján kell kormányozni, illetve hagyni, hogy magukat a szerint kormányozzák. A vegyeslakosságú államokban pedig minden nemzetnek külön alkotmánya legyen s a közös ügyeket semleges kormány intézze. Ezt a gondolatot Wesselényi utolsó nyomtatásban megjelent munkájában, 1849-ben, Kossuth előtt konkrét formában is kifejti: „Föderatív dunai köztársaságot akarok, mindazzal a ruganyossággal, amire egy különböző országokból álló köztársaság képes, mely teret enged minden nemzetiségnek. Keleten a dákorománokkal, délen a délszlávokkal, nyugaton Németország egyesült tartományaival további államszövetségbe szövetkeznénk. Magyarország a központi államot alkotná és Budapest Középeurópa fővárosa lehetne.”⁵

A török, porosz és osztrák birodalom nemzetiségi politikájának vizsgálata után Oroszország történetén tekint végig és bámulattal adózik az orosz birodalom hatalmas kiterjedésének, soknyelvű népességének, haderejének, mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének és pénzügyeinek, s ezeknek részletes és számszerű ismertetése széleskörű olvasottságra vall. Nehány kiragadott megállapításából is kiténik, hogy helyesen ismerte fel az orosz problema lényegét. „Az Oroszbirodalmat szerencséje, fortélydús politicája s néhány erőteljes fejedelme emelte: de rémitő nagyságát főleg népek s kormányok hibái s vétkei okozták. Az orosz fegyvereket gyakran verték meg, „ellenben ha a diplomatia terén vagy egyszer vissza is kell vonulnia (mi az eredményeket tekintve ritka eset lehet), ilyenkor is, épen oly jól tudja vesztését titkolni, mint nyert sikeréből csak épen annyit láttat, amennyit haszna megkíván.” Majd később azt írja az orosz politikáról: „Olyan mint okos kereskedő, kicsiny nyereséggel is beéri; nem annyira sokat, mint gyakran akar nyerni. Minden conjuncturákra s minden eseményekre fáradhatatlan éberséggel sohasem mulasztja el diplomatiáját — sem véletlent, sem mások hibáját s gyengeségét felhasználni.”

Erre a veszélyre hívja fel Wesselényi Európa hatalmait s az orosz háború és a szláv forradalom eshetőségeit mérlegelve látomásaiban felrajzolódnak a világháború és az európai forradalom körvonalai. Az orosz terjeszkedés Anglia, Törökország, Ausztria és Poroszország érdekkörébe ütközik. Az angolok nem nézhetik tétlenül a Keletindiát, a Földközi- és Fekete-tengert fenyegető orosz hatalom növekedését, sőt azt sem, hogy Törökország európai helyét mindenütt az orosz foglalja el. Ez utóbbi körülmény Ausztria balkáni és dunai tervei számára sem lehet közömbös. Egy orosz elleni fegyverfogásban Poroszország is bizonyára veszélyes szomszédja ellen fog fordulni. Annál is inkább, mert az orosz egyedüli európai szövetsége a francia, bár Franciaország a szabadság, Oroszország a zsarnokság hona. „De politicában ritkán határoznak elvek; érdekek mindíg” — s ezért a franciák az orosz háborút bizonyára fel fogják használni arra, hogy a vitás rajnai kérdést felvessék, Észak-

⁵ Gál István bevezetése i. m. 39. l.

afrikában pedig az angolok kárára megerősödjenek. A háború mellett az a veszély is fenyeget, hogy Oroszország a balkáni és duna-völgyi szláv népeket fogja forradalmasítani és ezeknek siet segítségére. Wesselényi jóslatai közül a *francia-orosz szövetség* éppen úgy bevált, mint a szerbek és kis szláv népek forradalmasítása s ezek az elemek már megadják az első világháború indító okait. Ha Oroszország akkor belsőleg össze is omlott, negyedszázad alatt saját erejéből és a népszövetségi politika hibáiból ismét helyreállott s hogy az új világháborúban Anglia nem a Wesselényi által megjósolt és érdekeinek megfelelő helyen áll, arról a hármasszövetség sajtója évek óta igyekszik meggyőzni az angol közvéleményt.

AZ OROSZ és a forradalmi propaganda ellen Wesselényi pontosan megjelöli Európa és Magyarország teendőit. Amikor könyvét írta, a háború és a forradalom csak mint távoli lehetőség jelent meg s ezért az orosz szellemi erők ellen ugyancsak a szellemi fegyverkezést ajánlja. A bűvös szó, amivel Európa fejedelmei megfélemlítik a vészt: *alkotmányos szabadság*. „E varázs-erejű mennyei szó“ a forradalmi törekvést éppen olyan biztosan folytatja el, mint a zsarnokságot — írja több meggyőződéssel, mint gyakorlati érzéssel Wesselényi. E mellett erősíteni kell az oroszoktól különálló s azokkal nem rokonszenvező vallásokat és nemzetiségeket. *Az orosz erő ellensúlyát elsősorban a németiség képezi*, de ez az ellenerő csak úgy érvényesülhet, ha a németek felhagynak a franciákkal való viszálykodással. Wesselényi tehát helyesen ismeri fel már Bismarck előtt a kialakuló német birodalom európai hivatását s ugyanakkor a francia magatartásra vonatkozóan egy század múlva is érvényes figyelmeztetést tesz: „Ha a franciák, németek s angolok elleni érzelmeiket egy nagyobb célnak alá nem rendelik s ha a Rajnáról álmaikról le nem mondanak, könnyen megeshetik, hogy nemcsak a Rajnában s Szajnában újra, hanem a Rhone folyamában is fogják a kozákok lovaikat itatni.“

Óva inti Németországot, hogy más nemzetiségeket elnémetesítsen, mint pl. a schleswigi és holsteini dánokat, mert ezek éppen úgy, mint a svédek és a norvégek, a szlávok ellensúlyozására kiválóan alkalmasak. Keleten „Magyarhon s a magyar nemzet védbástyája lehet Németországnak s Európának az orosz hatalom ellen“. Ezért német szempontból is oktalannak tartja azt, hogy az erdélyi szászok a magyarokat provokálják, mert a „magyar nemzetiség a szászokra nézve nem ellenséges, hanem védő alakú“, s figyelmezteti a szászokat, tanuljanak meg magyarul, nehogy egykor oroszul kelljen tanulniok. A legtöbb nemzetiség Ausztriában él egymás mellett s az olasz, német és magyar elemre támaszkodva az osztrák birodalom feltartóztathatja a nyugati orosz törekvéseket. A lengyel katolikusoknak pedig vissza kell adni szabadságukat, hogy ebbe a védőövezetbe bekapcsolódhassanak. Mivel a szláv terjeszkedés legjobb ellenszere az alkotmányosság, Ausztria és Poroszország feladata ezt a zászlót magasan lobogtatni s alája gyűjteni Európa szabad népeit, mert csak az alkotmányos szabadsággal felruházott népek tudnának az orosz kísértésnek ellentállani. Ez a terv koránt-

sem jelentené Wesselényi szerint Oroszország romlását, mert az oroszok hatalmas birodalmunkban békében élhetnének s a „szent szövetség“ csak az oroszok európai hegemoniájának megakadályozására szolgálna.

Az Európát fenyegető veszély Magyarországra nehezedik a legközvetlenebbül s ezért Wesselényi ennek az elhárítását tárgyalja a legtöbb aggodalommal. Katonai szempontból Magyarországot a *völgybe épített vár*hoz hasonlítja, amely felett a környező hegyek dominálnak. Az ország belviszonyait aggasztóknak találja: a nemzetileg és vallásilag széttagolt köznépet csak a nemesség gyűlése tartja össze. Hazánk szláv népelemekkel van telítve s köztük főként a horvátok és a tótok (szlavónok) államot akarnak képezni az államban. A szlávok méltányos és a közjóval összeegyeztethető törekvéseit ki kell elégíteni és az alkotmányosság kiterjesztésével fel kell bennük kelteni a magyarság iránti bizalmat. A legfontosabb teendő azonban a magyar nyelv és nemzetiség „örögbítése és terjesztése“. Ma úgy mondanók, hogy *a magyarság megerősítése*. Eddig Wesselényi külpolitikai fantáziája kossuthi távlatokban csapongott, most pedig a magyarság belső megtisztulása felől mond örökérvényű szavakat és gondolatai Széchenyire emlékeztetnek. „Ezért nincs nemzetiségünknek ártalmasabb ellensége — a betyáros magyarságnál. A magyarok Istene előtt kedves tettet követ el — ki durvaság, darabosság s butaság elűzését mozditja elő, s ki a magyart mind tudományi, mind mesterségi, mind társadalmi viszonyaiban műveltebbé teszi.“ Majd tovább: „Hajdan, ki izmos karral néhány törököt le tudott nyakazni, ki vitézséggel jelelte ki magát, — nemessé tétetett, azaz felvétetett a nevezett jogokat gyakorolhatók közé. — Helyes volt ez akkor, mert a honnak izmos karokra s vitézségre volt szüksége. Most jó fejekre s értelemre van legnagyobb szükségünk. Ennek kell tehát azon tulajdonnak s feltételnek lenni, mi azon jogok bírására vezessen.“

A nemzetiségektől megkívánja, hogy alkotmányos helyzetünket ismerjék, tudjanak írni-olvasni és tudjanak magyarul s e feltételek mellett biztosítani akarja számukra a nemeseket megillető jogokat. A *magyar nyelvtudásra* igen nagy súlyt helyez és e tekintetben programja közel áll a Kossuthéhoz: követeli, hogy a közigazgatás nyelve, — a horvát és szlavón megyék kivételével — a magyar legyen, a népiskolákban és főként a kisdedóvokban, amelyeknek hosszú oldalakat szentel, a tanítási nyelv szintén a magyar legyen, s ezért elvárja, hogy a tanítók, tanárok és lelkészek magyarul tudjanak. E téren tehát ő sem különbözik kortársaitól s amidőn a hon gazdagait kisdedóv társaság felállítására szólítja fel, ezáltal a nemzetiségek között a műveltség terjesztését célozza, természetesnek találva, hogy ez a műveltség a felszabadult hazában csak a magyar lehet. A különbség közte és liberális kortársai között azonban az, hogy Wesselényi a magyar nyelv terjesztésén túl *a nem-magyarokat nem akarta nemzetiségüktől megfosztani*, sőt külön jogaikat a törvényhozás útján kívánta biztosítani. Törvénybe óhajtotta iktatni az idegenajkúak anyanyelvének használatát. Horvát-Szlavónországban a hivatalos nemzetiségi nyelvhasználatra is kiterjesztőleg; a nemzeti-

ségek közötti viszálykodást, az idegenajkúaknak nyelvük használatában való akadályozását és kicsúfolásukat el akarta tiltani, mint ahogy hasonló szankciókat követelt azok ellen, akik a magyar nyelvet kicsúfolják.⁶ Mindezt kiegészítik a rendi Magyarország felszámolására tett javaslatai s köztük első helyen a közteherviselésnek a nemesekre való kiterjesztése. Tudja, hogy e program megvalósítása sok akadályba ütközik, de a véghezvitel munkáját a magyaroknak azonnal meg kell kezdeniök. „Így velünk nem egy fajúakkali egység — bármi kívánatos is legyen — nem függ egészen tőlünk; ellenben teljesen hatalmunkban áll: *nekünk magyaroknak mi magunk közt szorosan egyesülni*. Nincs teendőink közt ezen egyesülésnél szükségesebb. Enélkül minden, mit jóra temett kebelnek óhajtani kell, sőt fennmaradásunk is csak hiú álom. Azért egység közöttünk magyarok közt.”

Itt ér el a szózat a csúcspontra s ami utána következik, az már csak magyarázat és részben ismétlés. Elmondja még Wesselényi, hogy az egységnek legnagyobb ellensége a gyanúsítás, amivel a magyar szabadszelleműeket illetik, akiknek a működésébe forradalmi szándékokat akarnak belemagyarázni. A reformmal épen a szláv forradalmi törekvéseket kell megelőzni. A magyar századokon át az anyatejjel szívta magába a német elleni visszás érzést, de azóta megváltoztak a körülmények s ma a török helyébe támadt szláv veszély ellen a németet kell rokonnak tekinteni — írja Wesselényi. A magyar ragaszkodik királyához és kormányához, de ugyanakkor csak alkotmányos létének fenntartása és fejlesztése teheti őt azzá az őrbástyává, amelyen megtörik a forradalmi szélvész ostroma. Az alkotmányos király iránti hűség a börtönt viselt Wesselényiben is olyan elevenen él, mint Petur bánban, akit Endre a ló farkához köttetett s ő akkor azt kiáltotta: éljen a király! Wesselényi, miként Széchenyi, bízik a magyarság jövőjében s a szózat végakkordja hasonlít a Kelet Népének sokat idézett befejezéséhez: „a magyar nagy lehet és boldog, de csak mint értelmileg kifejlett, polgári alkotmánya s nemzetisége iránt munkásan buzgó s törvényes jó királyához rendíthetlen hív nemzet”.

AKIK WESSELÉNYI SZÓZATÁRA HIVATKOZNAK, szeretik a Szózat egyik vagy másik részletét kiragadni és abból vonni le következtetéseiket. Éppen ezért tartottuk szükségesnek a könyv tartalmát bőven ismertetni, hogy legalább körvonalalaiban kibontakozzék belőle a Wesselényi féle koncepció. A magyarság nemzeti öntudatának mindig egyik legfontosabb tényezője a biztos történeti tudat volt, ez pedig megköveteli, hogy a történelmet tisztán lássuk. A történelem nem nyújt eligazítást a napi események között, mert egy adott politikai helyzet sohasem ismétlődik meg ugyanúgy s ezért a multban tanúsított magatartás sem lehet irányadó egy olyan adott helyzetben, mely a régítől különbözik. De ha a politikában a legfőbb

⁶ L. Mikó Imre i. m. 547. l. — E törvényjavaslat és a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló 1941: V. tc. kapcsolatára vonatkozóan L. Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944, 481. l.

szabály a változás, mégis vannak bizonyos, a népek életét meghatározó állandó tényezők és csak az a politikus emelkedik államférfivé, aki korának adottságain túl ezeket felismeri és reájuk épít. Wesselényi műve a magyar reformkor forrongó és kialakulatlan hangulatában, az Ausztriába bezárt Magyarország külpolitikailag leszűkített horizontján túl, korát megelőzve és túlnőve olyan programot adott, mely azóta is, de különösen ma, lényeges vonásaiban az egyedül járható magyar út. A Szózatban benne van a fenyegető orosz és forradalmi veszély, ami azóta egyesült s így hatalmasabb mint valaha. Benne van az európai szolidaritás gondolata, mert az oroszok nyugati terjeszkedését csak Franciaországig és Angliáig kiterjedő szövetség tarthatja sakkban. Kifejezésre jut az a gondolat, hogy a szlávssággal szemben elsősorban a népileg kompakt és akkor két országba tagolt németiség veheti fel a küzdelmet. De benne foglaltatik az is, hogy az európai népek csak akkor alkothatnak védőgátat a szláv beáramlással szemben, ha alkotmányos szabadsággal rendelkeznek. Ilyen megújult alkotmányra van Magyarországnak és az itt élő népeknek is szüksége. Az alkotmányosság Wesselényi fogalmazásában nem a régi kiváltságok fenntartását, hanem ellenkezőleg, a népek történelmi egyéniségének és nemzeti kifejlődésének feltételeit biztosító életkeretet jelent. Az alkotmányosság gondolata nála szorosan kapcsolódik a magyar reform követelményeihez s a rendi társadalomból alkotmányos úton, a minél szélesebb néprétegek közreműködésével akar új, osztálytalan társadalmat formálni. Egy ilyen társadalmi átalakulás képezheti a szűkebb közép-európai összefogás elvi alapját s új, dunavölgyi szociális rend hozhatja közelebb egymáshoz Magyarországon a nemzetiségeket, akiknek a népi és anyanyelvi jogait, öngazgatását és kölcsönös megbecsülését törvény útján kívánja biztosítani. De azt is tudja, hogy a magyarság csak akkor lehet az új társadalmi rend, a nemzetiségek közötti béke, a közép-európai szövetség és az európai szolidaritás kovásza, ha elsősorban önmagát műveli ki, e cél érdekében egyesül és megpróbál a szónak nem betyáros, de nemes értelmében véve magyarnak lenni.

A „jobb kor“ és a „nagyyszerű halál“ határmesgyéjén Wesselényi Szózata a *mi szózatunk*.

MIKÓ IMRE

A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY

KÉT ESZTENDEJE annak, hogy ugyanezen a helyen szembe-sítettük a magyar törvényt a magyar lélekkel s megvizsgáltuk: mi az oka annak, hogy mai jogunk, különösen magánjogunk és a magyar hagyományok között olyan végzetes eltérés következett be? Magyar vagy-e? kérdeztük írott jogunktól, s még azt is megkíséreltük, hogy megjelöljük a magyarabb jogrendszer kialakításának útját a jogtörténet és a jogi néphagyomány tanulságainak felhasználásában. Felszólalásunk nem maradt visszhang nélkül s ez felbátorít, hogy ez alkalommal a magyar alkotmánnyal nézzünk szembe, közjogunk épületét vizsgáljuk át hagyományaink fénye mellett. Csakhogy amint jogunknak ez az ága sokkal több ősi elemet őrzött meg, a vizsgálódás természete és eredménye is egészen más lesz, mint annakidején.

Talán nem kell bizonyítanunk, hogy ez a munka nem főlöleges a nagy változások korszakában. Ma már világosan látjuk, milyen csúnya játék folyt az elmúlt években a magyar alkotmánnyal. Mértéktelen magasztalásban, tömjénezésben volt része, de korántsem nemes hagyományai, hanem pillanatnyi használhatósága miatt. Kevesen voltak a közjog studiumának hivatásos művelői, akikkel a tárgyszeretet és az elődök ígéinek tisztelete őszinte és meleg, bár sokszor kissé naiv dicsérő szavakat mondatott az ezeréves alkotmányról. Sokkal többen voltak azok, akik alkotmányunknak talán egy tételét sem tudták volna elmondani, mégis úgy beszéltek róla, mintha maga Szent István vagy II. Endre ültötte volna őket az alkotmányvédelem lovagjaivá. S minthogy a túlzott dicséret kiábrándulást kelt azoknak a lelkében, kik a gyönyörűen kicifrázott elmélet és a durva gyakorlat közötti különbséget saját bőrükön érzik, könnyen megeshetik, hogy a közhangulat az egyik végletből a másikba esik s magyarán mondvá, hajlamos kiönteni a mosdóvízzel a gyereket is. Éppen ezért helyénvaló a jogtörténet művelőjének most rámutatnia arra, hogy mai alkotmányunk az ezeréves fejlődés sok értékes hagyományát őrzi, ha sokszor csonkán, fogyatékosan is.

Alkotmányunk magyarságának próbaköve ugyanis most is az lesz, amit a magánjog vizsgálatánál alkalmaztunk: mennyi kapcsolata van multunk hagyományaival, tehát mennyire igazán *történeti*. Az elmúlt évtizedek jogtudománya túlságosan könnyen állapította meg a magyar közjog sajátos nemzeti jegyeit, ez a megítélés azonban rendesen az európai fejlődés felületes ismeretéből következett. Közelebből megnézve, minden nép vitéznek, lovagiasnak, szabadságszeretőnek, politikusnak tartja magát. A népi tulajdonságok vizsgálatának szerintünk csak európai szemhatárral szabad történnie, s éppen ezért csak hosszú évek feladata lehet. Mi úgy érezzük, hogy alkotmányunkat nem valamely faji szellem állandó tulajdonságai teszik magyarrá, hanem multunk küzdelmei kovácsolták azzá, s annyiban a sajátunk, amennyiben nehéz és viszontag-

ságos magyar századok hagyatéka. Nézzük tehát, mit hagytak ránk örökségül az elmúlt emberöltők s hogyan gazdálkodtunk mi hagyatékunkkal.

KÖDÖS ELŐIDŐKBE vezetnek minket alkotmányunk első nyomai. Az utóbbi évekig úgyszólván semmit sem tudtunk arról a szervezetről, melyben honfoglaló őseink éltek. Adataink keveset mondanak, tág teret hagynak a magyarázatnak. A ködön alig világít át Bölcs Leó sokszor félreértett szava: „Szabad ez a nép.“ Ez a nyilatkozat, mely minden bizonnyal a kifejtett társadalmak ezer politikai, hivatási és familiáris kötelékét ismerő szerzőnek csodálkozását fejezi ki a lovasnomád harcosok kötetlen életformájával szemben, a liberális alkotmánytörténet szemében az ősi szabadságjogok, az etelközi demokrácia bizonyítéka volt. A császári író szavához kapcsolták Anonymus beszámolóját a pusztaszeri jogrendező gyűlésről és Kézai célzatos nyilatkozatát az ősi *communitas* legfőbb hatalmáról. Ma már tudjuk, hogy P. mester a „szer“ helynév magyarázatára konstruálta az első nemzetgyűlés történetét és hogy Kézai a nyugati államtudomány népfelségi gondolatát ültette át történetírásunkba. Az első évszázadok alkotmányának örökségét már illúzióktól mentesebben, tisztábban ismerjük fel. Ez az örökség az erős királyi hatalom.

Honfoglaló őseink és a korai keresztény századok alkotmányát az összehasonlító módszer hozta közelebb hozzánk. Tudjuk, hogy Árpád népe a lovasnomád kultúra képviselőjeként jelent meg a Kárpátok medencéjében s ennek hagyományait még sokáig megőrizte. A szteppenépek alkotmánya azonban nem az ősi népgyűlések, a primitív demokráciák jegyében alakult ki, hanem a feltétlen uralkodói hatalmon épült. Deér József az utóbbi évek egyik leg szebb történeti könyvében mutatta ki, hogy az Árpádok királysága mélységes kereszténysége mellett mennyire folytatója volt a lovasnomádok között általános erős uralomnak. Ott a vezér személye olvasztja egygő a különböző népfajokat, nélküle tönkremenne, darabokra hullana a hatalmas birodalom. Nálunk a király személye és méltósága köré tömörül a magyar koraközépkor kezdetleges állama. A királyság megalapítása döntő változást jelent intézményekben, elvekben, formákban. De a legmélyebb, sokszor nem is tudatos tartalom a régi marad. Ezért tekinthetjük az összerendezet korát és a XIII. századi változásokig eltelt időt bizonyos mértékben egységesnek.

Ezt a kort a király személyének kiemelkedő szerepe jellemzi. Az állam szerkezete a királytól függő népelemeken épül fel. Nem az újkori alattvaló, vagy a modern állampolgár képzeze illik ebbe a néhány évszázadba, hanem valami melegebb, személyeszerűbb kapcsolat. A püspökök, ispánok, külföldről jött előkelő vitézek, de a közrendű harcosok, sőt a szabadságot nélkülöző szolgák is a király hívei, sőt családtagjai. Ezt a nagy közösséget, mely a későbbi állam feladatait látja el, már az Intelmek a király palotájának, tehát házanépének, az oklevelek nyelve pedig királyi háznak, vagy *familiá*nak nevezi. Szinte a lovasnomád nemzetségfőnek óriásira bővült családja áll előttünk, nagy kiterjedése mellett megtartva régi benső-

séges kapcsolatait. Aki nem tartozik hozzá, vagy nem a király valamelyik előkelő hívének familiájában él, szinte kívül reked az államon. A régen oly népesnek gondolt „közsabad“ réteg, az ősi jogon élő foglалó társadalom már Kálmán korára felszívódik a királyi és a magánfamiliában.

De nemcsak az állam szerkezetét szabályozza a királyhoz való viszony, hanem működését is a monarchia irányítja minden vonatkozásban. Sőt a későbbi államszimbólumok is: korona, zászló, címer is csak a királyt, legfeljebb a királyi nemzetséget illetik. Mindezek a jegyek le kifejezőbben a „személyes királyság kora“ elnevezésbe foglalhatók össze. Mellőzzük itt azt a kérdést, mennyiben rokon a primitív, családias közösségeknek ez a rendszere a nyugati hűbériséggel. Elég legyen annyi, hogy a király hatalmának ezt a mindennek fölött álló voltát megértve, az egész későbbi alkotmányfejlődés világossá lesz előttünk, míg erről megelégedve tévútra jutunk. A személyes királyi uralom mégsem jelent abszolutizmust vagy parancsuralmat. A középkor első századainak királya, ha látszólag szabadon intézi is országának ügyeit, valójában kötvén van az erkölcsi törvényhez és az ősi jogszokásokhoz. A kereszténység uralkodói eszménye nagyon is szoros korlátokat szab tevékenységének, s ezek között nem utolsó az, mely mások szerzett jogainak a tiszteletét követeli. A személyesen kormányzó király még önhatalmú aktusaiban is mindig annak feltételezése mellett jár el, hogy híveinek jogérzéke, helyeslése, tehát a régi, jó jog áll mögötte.

Ezt az ősi magyar uralkodó-eszményt csorbitja és formálja egyre inkább az új kor követelményei szerint a rendiség kialakulása, melynek első jeleit a XIII. században ismerjük fel. Az egyház hatalmának emelkedése, a nagy európai jogrendszerek (római és kánonjog) kivirágzása, az írás elterjedése lassan kioltják a lelkekben az uralkodóház isteni származásának, az uralkodó mindennek fölött álló hatalmának eszméjét. A társadalom egyes csoportjai egyre inkább egységesekké, zártakká válnak s már írásban biztosított jogokat követelnek. Ezek a kiváltságlevelek teszik éppen az addig laza társadalmi csoportot *renddé*. S ahogyan az egyes rétegek külön jogállásukat elismertetik és sorra kiszakadnak a királyi familiából, úgy csorbul egyre jobban a királyi hatalom, melynek most már odaadó hívek helyett rivális hatalmasságokkal kell tárgyalnia. Az Aranybullát nem ok nélkül tekintik a rendi fejlődés kezdőpontjának, vagy inkább első megnyilatkozásának: ez a korai okmány nemcsak az udvar előkelőinek, a nobiles-rétegnek az előjogait biztosítja, hanem a királyt eddig vakon követő vitézi osztálynak, a szervienseknek is szabadságot ad. De mihelyt valamelyik osztály szabadságot kap, csökken a királyi hatalom: a *libertas* növekedése a *potestas* fogyatkozása is.

Nem követhetjük itt nyomon a magyar rendiség kialakulásának tanulságos folyamatát, mely — mint minden rendi fejlődés — a két ellenfél kölcsönös hadmozdulatainak, nyereségeinek és veszteségeinek, sikereinek és kudarcainak hullámvonalán halad. A királyi hatalom, az Árpádkor öröksége ebben a fejlődésben végtére mégis csak alulmarad. Ez az eredmény kicsillan már Albert 1439-i, szer-

zódási formát és kellékeket feltüntető törvényéből, az 1440-ben tartott koronázó országgyűlés határozatából, mely a korona erejét a rendek akaratából származtatja, a negyvenes éveknek a kormányzói hatalomkört szabályozó decretumaiból; végső megfogalmazását azonban Werbőczy Hármaskönyvében kapja. Közben nagy esemény történt: a külön érdekeiket hajszoló, egymással küzdő rendeket legalább néhány évtizedre egy közösségbe olvasztotta Mátyás vaskeze. Az ő nevéhez fűződik a magyar *rendi állam* megteremtése. De ebben az államban már nem a személyes kormányzás érvényesül; a közügyek intézését egyre inkább hivatalszerű szervek (tanács, kancellária, szakbíróságok) veszik át, a régi királyi szimbólumok pedig immár a rendi országot, a *regnum*-ot illetik.

Ezt a helyzetet rögzíti le Werbőczy méltán nagytekintélyű Hármaskönyvében. A szent korona tana, melynek többszázados előzményei voltak már, nála fejezi ki először a két rivális: az uralkodó és a rendek kompromisszumát. A hatalom nem a királyé, de nem is a rendi nemzeté, hanem a szent koronáé. A korona ereje végső fokon a nemzettől származik, mely az első koronázáskor ruházta reá. A király csak azért gyakorolja a hatalmat, mert fejét Szent István koronája érintette. De éppen ezért nem rendelkezik mindenben önkényesen; vannak ügyek, melyekben csak az ország hozzájárulásával dönthet. A koronatan megállapítása, mely egyébként csak a nemesi egyenlőség tételének megerősítésére szolgál, egyúttal az Árpádkor örökségének, az erős királyi hatalomnak megromlott állapotát tünteti fel a középkor végén.

De hová lettek a magyar nagyhatalom politikai erőtenyezői, hová szépen megfogalmazott államelmélete a Habsburgok uralma alatt? Az alkotmányfejlődés eddigi folyamán elmélet és gyakorlat szorosan együtthaladtak, egyik a másiktól táplálkozott. Most az államtest, melyre a teóriát szabták, szánalmasan összezsugorodott, politikai súlyát elvesztette. Négy évszázadon át két közjogi felfogás küzdött egymással: a rendek változatlanul ragaszkodtak a hatalom megosztásának elméletéhez, míg az uralkodó szívosán hódította meg egyik pozíciót a másik után az abszolutizmus számára. Mert ez az egy nem változott az egymást követő emberöltők módszereiben: a rendi kettősség helyett egy akaratnak kellett érvényesülnie, s ez a királyé volt. Egyébként nagy különbség volt I. Ferdinándnak igazgatási reformokkal, rendi méltóságok be nem töltésével, I. Lipótnak gcromba törvénysértéssel, vérengzéssel, véstörvényszékekkel, vagy Mária Teréziának a megnyerés és befolyásolás ezer fufangjával végrehajtott tervei között. A módszer finomult, a cél maradt. Ebben az aránytalan küzdelemben, hatalom és jogelvek között, csak a rendi nemzet lehetett a vesztes.

Úgy látszik tehát, hogy a Habsburgok hosszú uralma alatt a királyi hatalom régi teljessége, az Árpádkor öröksége helyreállt. Ezen az a tény sem változtat, hogy annakidején a nemzetnek misztikus eredethitével ékesített, saját véréből származott dinasztiaja gyakorolta ezt a hatalmat s az országban tartotta székét, míg most idegen uralkodóház kívülről kormányzott. Viszont lényeges a különbség a gyakorlás módját tekintve. Árpád-királyaink még elintézhet-

ték országuk ügyes-bajos dolgait kevészámú udvari tisztviselő és adott esetben megmozdítható familiájuk segítségével, a vidéken utazgatva és „a tölgyfa alatt” igazságot szolgáltatva. A Habsburgok maguk teremtték meg az állam hatalmas apparátusát, melyet még a legelszántabb abszolutizmus sem mellőzhetett. Az újkorban az állami feladatok olyan hatalmas mértékben megnövekedtek, hogy ellátásukra nemcsak a király saját ereje, de még a rendi méltóságok sem lettek volna elegendők. Bár az igazgatásnak főként a XVIII. században kiépített gépezete az uralkodó parancsszava szerint működött, az alkotmányos gyakorlatban mégis bizonyos helyet vívott ki magának. S így a mindennapi élet legfontosabb kormányzati ágának: a végrehajtóhatalomnak gyakorlása éppen az abszolutizmus virágkorában került át — szinte a szükségszerűség erejével — a kormánysszervek, tehát a bürokrácia kezébe.

A királyi hatalom igazi csorbitását azonban az úgynevezett alkotmányos kor hozta meg. Miután az 1790—91-i országgyűlésen immár a francia forradalom eszméinek hatására mondták ki a rendek Magyarország önálló és alkotmányos kormányzásának szabályait, a XIX. század diétáit az új kor új eszméi vezették a királyság elleni küzdelmükben. Az alkotmányos kor ideálja a korlátozott monarchia. Az uralkodó személyében felelőtlen, de minden aktusa a felelős miniszter ellenjegyzéséhez van kötve. A törvényhozásban megtartja a Werbőczy korában kialakult jogkörét, az igazságszolgáltatásban azonban régi személyes bíraskodásából egyedül a kegyelmezés joga marad meg, a közigazgatást pedig az általános irányítás (a kormány kinevezése, elbocsátása, hivatalszervezés, felügyelet) és egyes funkciók kivételével (haderő vezetése, nemzetközi szerződések, főkegyúri jog, nemesség, címek, kitüntetések adományozása) felszívják a központi kormány és törvényhatóságok. Az 1848:3. tc. tehát nemcsak a felelős minisztérium nyugati gondolatát valósította meg hazánkban, hanem egyúttal a királyi hatalom terjedelmét is korlátozta. Végrehajtására természetesen csak a kiegyezés után került sor.

Az elmúlt évszázad tehát a „rex regnat, sed non gubernat” elvének megfelelően megcsonkított, ősi tartalmából kivetkőztetett királyi hatalmat hagyott reánk örökségül. Amikor azután az első világháború és a forradalom következtében a főhatalom gyakorlásáról gondoskodni kellett, az 1920-i törvényhozás (a nemzetgyűlés) a királyság államformájának elvi fenntartása mellett erősen korlátozott hatáskörű, felelős kormányzót választott. Jogai, melyek elmaradtak az annakidején Hunyadi Jánosnak biztosítottak mögött, s a feleletre vonás lehetősége, mely a köztársasági elnökökhöz közelítette helyzetét, még inkább megváltoztatták a hatalmi egyensúlynak a Hármaskönyvben kifejezésre jutott állapotát. Az 1920:I. tc. immár nyíltan megvallotta, hogy az állami szuverénitás egyedül a nemzetgyűlést illeti, s ez külsőleg is megnyilatkozott a kormányzóknak a törvények kihirdetésére (nem szentesítésére!) vonatkozó kötelességében. Az a sajátos helyzet következett tehát be, hogy a régi királyi hatalom szinte teljes egészében átment az ország képviselőinek kezébe, egyes jogosítványait pedig (főkegyúri jog, ne-

messég adományozása) egyáltalán nem lehetett, s ma sem lehet gyakorolni.

A kormányzói hatáskör megállapítása óta eltelt negyedszázad világosan mutatja, hogy egészséges államélet nem lehetséges az uralkodó hatalmának megfelelő szilárdsága nélkül. Az első világháború után érvényesült erős demokratikus irányzatot mindjobban kiszorította a tekintélyi kormányzás elve, személyi szempontból pedig Horthy Miklós kormányzó tekintélye rendkívüli módon megnövekedett. Már 1920-tól kezdve sorozatos intézkedések (1933, 1937) bővítették ki az eredetileg szűkre szabott kormányzói jogkört, úgy, hogy ma már az említett két jogosítvány hiányán kívül úgyszólván csak a törvényhozás körül gyakorolható jogokban van lényeges különbség király és kormányzó között (kétszeri visszaküldés után a két ház együttes akaratát kifejező törvényt kihirdetni köteles). Az egyes részletekben való kiterjesztésnél elvi szempontból fontosabb, hogy az 1937:19. tc. megszüntette a felelősségre vonás lehetőségét s ezzel véget vetett az alkotmánytörténetünkben ismeretlen felelős államfői méltóságnak is.

Az elmondottak talán nem adnak elég alapot annak megállapítására, hogy a magyar ember általában milyen uralkodói hatalmat tud elképzelni, milyenre tud tisztelettel feltekinteni. Annyi azonban bizonyos, hogy alkotmányunk ezer évének túlnyomó részében nagyobb volt a király jogköre, mint az alkotmányosnak nevezett korszakban, tehát az utolsó évszázadban. Hazánk is részese volt annak az európai fejlődésnek, mely az eredetileg csak erkölcsi korlátokat ismerő, mitikus magasságokban lebegő királyságot egyre jobban kiüresítette s ezzel az államok nagy részében feleslegessé tette. Valóban, a tartalmukat vesztett intézmények megérették az eltörlésre. Ám a magyar alkotmánytörténetben megnyilatkozó erős ragaszkodás a király személyéhez és a királyság intézményéhez arra enged következtetni, hogy a logikailag következő utolsó lépést jogunk aligha fogja megtenni, hanem inkább megerősíti az államfőnek egykor oly dicsőséges státusát.

A RENDI ÁLLAM KIALAKULÁSÁNAK többévszázados korszaka nem mult el anélkül, hogy alkotmányunknak értékes örökséget ne hagyott volna hátra. A Werbőczy-kori kompromisszum két tényezője: királyi hatalam és nemzeti képviselő közül a második ebben az időben fejlődött ki és nőtt naggyá. Már mondtuk, hogy azok a híradások, melyek az ősidők nemzetgyűléseiről szólnak, nem megbízhatók, mert saját koruk törekvéseit tükröztetik vissza. De az tény, hogy a pusztaszeri erdőben nem volt jogrendező gyűlés és hogy a népfőlség elvét honfoglaló őseink nem ismerték, nem zárja ki valamilyen tanácskozás szokását. A tanácsot ajánlja a herceg figyelmébe az Intelmek papi szerzője; Freisingi Ottó azt írja rólunk, hogy semmibe sem kezdünk beható megbeszélés nélkül; Anonymus pedig a honfoglaló magyarok minden elhatározását „inito consilio” hozatja meg. A magyar mindig tanácskozó nép volt.

Természetesen a szigorú rangviszonyok szerint tagozott foglalt társadalomban nem demokratikus, általános gyülekezetre kell gon-

dolnunk. Mint még a középkorban is a tekintélyre és tudásra nagyobb párt döntötte el a vitás kérdést s nem a pusztá számszerű többség, úgy a honfoglalók között sem lehetett olyan nemzetgyűlés, mint a korai XVI. század tömeges, zavargó nemesi gyűlései vagy székelý congregatiói. A fejedelemnek természetes tanácsadói a törzsfők, a társadalom gyökeres átalakulásakor pedig a tanács természet-szerűen lesz az ország nagyjainak: püspököknek, ispánoknak, előkelőknek gyűlekezetévé. Még Szent István és utódai azt hívnak meg tanácsukba, akit akarnak s akkor kérdezik meg a testületet, amikor jónak látják; a XII. század végén azonban már az a közfelfogás, hogy a nagy foglалó nemzetségeket a király nem zárhatja ki tanácsából. Ennek a nézetnek ad hangot Anonymus a vérszerződés 2. pontjában. A további fejlődésben pedig a tanács azoknak a gyűlekezetévé válik, akik méltóság és vagyon címén az ország természetes vezetői: a főpapok, a főméltóságok és a báróknak nevezett nagybirtokosok.

Ebből a főrangú tanácsból alakul ki a későbbi országgyűlés felsőtáblája. A gyűlés súlypontja azonban a másik házon van. Ezt a Székesfehérvárt tartott törvénynapokból származtatják; az uralkodó évenként egyszer, Szent István napján, ünnepélyes keretek között szolgáltatott rajtuk igazságot. Minthogy ilyenkor a perlekedők nagy sokasága jöhetett össze, természetesen kívánták már 1222-ben az Aranybulla kivívói, hogy minden évben megtartsák és hogy minden serviens megjelenhessen rajta. A középkorban a bíraskodás volt az állami igazgatás legjelentősebb feladata s fontos közügyek is per formájában jutottak elintézéshez; így természetesen alakultak át a jogszolgáltatásra hivatott gyűlekezetek politikai forummá. Az 1267-ben kiadott „harmadik Aranybulla” már meggyéknént két-három nemes részvételét kívánja meg a törvénynapon, a század végén pedig már egészen modern formában s modern követelésekkel jelenik meg az országgyűlés. 1298-ban például az összejött köznemesség (főpapi vezetés alatt) határozottan kimondja, hogy tárgyalásaiból kizárja az ország báróit, tehát a tanácsot, viszont magának követeli a tanácsosok felelősségre vonásának jogát. A magyar kétkamarás rendszernek ez a kezdetleges próbálkozás az őse.

A XIII. század óta az országgyűlés története az általános rendi fejlődésnek megfelelő hullámvonalban halad tovább. Háttérbe szorul az első Anjouk alatt, erőre kap Mária korában, Zsigmondnál „az ország egyetemességét képviseli”, Alberttel egyenrangú félként tárgyal. S közben kebelén belül is súlyos harcokat vívnak főpapság, főnemesség és köznemesség. A népes nemesi rend arra törekszik, hogy ne csak a diéta rövid hetein legyen beleszólása a közügyekbe, hanem a mindennapi igazgatást is irányíthassa, legalább a tanácsba választott nemesek és a tanácsosok számoltatása útján. A nagybirtokosok pedig görcsösen ragaszkodnak a hatalomhoz, mely rendszerint a kezükben is marad. A főrendű társadalom túlsúlya, az alsóbb nemességnek velük szemben fennálló függő viszonya alapján (famiáriások) Hóman Bálint a nagybirtok uralmával, Mályusz Elemer egyenesen a magyar hűbériség kifejezéssel jellemezte a kort.

Az országgyűlés kebelében is dúló rendi küzdelmeket vaskézzel

nyomja el Mátyás. Ha nemzeti képviseletünk a kialakuló rendiség korának öröksége, elsősorban Mátyás az örökhagyó. Tudatosan alapítja politikáját a gyűlésen képviselt köznemességre, megtárgyaltat vele olyan kérdéseket is, melyeket eddig csak a tanács döntött el. Mint mondtunk, a széthúzó rendek kemény összefogásával megteremtí a rendi államot, melynek létrejötte külföldön is éppen a XV. század nagy uralkodóinak köszönhető. Országgyűlésünk is: külön tanácskozó főpapjaival és főnemeseivel, a megyék és városok képviseletét egyesítő alsótáblájával az ő uralkodása alatt kapja meg végső alakját szinte félévezredre. S ugyancsak ekkor szilárdul meg a rendi gyűlésnek a törvényhozásban való részvétele, melyet most már kiküszöbölni nem lehet. Werbőczy szentkorona-tanát az teszi lehetővé, hogy a rendi állam szerkezete Mátyás alatt teljesen kialakult.

A Mohácsot követő századok alatt országgyűlésünk mindvégig megőrzi azt a rendi jelleget, melyet a középkor végén öltött magára. A Jagellók tömeges diétái letűntek, a vármegyei követküldés gyakorlata végkép megszilárdult. S amikor 1608-ban az alkotmány legfőbb biztosítékeként törvénybe iktatják az országgyűlés összetételét, a szabályozás jellemzően nem abból indul ki, hogy kik foglalnak helyet a felsőtáblán és kik az alsótáblán, hanem az egyes rendek helyét jelöli ki. Ez a dekrétum világosan feltűnteti, hogy a mi diétánk a régi frank birodalom peremvidékén állandósult kétkamarás típus-hoz tartozik: a hivatás szerint tagozott társadalmi csoportokat vagyon és méltóság alapján osztja szét a két házban. A papság nem egységes testület, mint pl. a francia rendi gyűléseken, hanem a püspökök a felsőtáblán, az apátok és prépostok az alsótáblán foglalnak helyet. A Werbőczy szerint egységes nemesség is megoszlik: a személyesen meghívott bárók a főrendek táblájának gerincét teszik, a megyéenként hívott köznemesség követei pedig az alsótáblán dominálnak. Csak a polgárság nem jut be a felsőházba, s tulajdonképpen nem is a polgári rend, hanem a városok, mint közösségek jogosultak a követküldésre. Így a jobbagyság képviseletét nélkülöző alsótábla nálunk is „a közületek háza”, *tabula communitatum*, mint az angol House of Commons.

A rendiség kialakulásának kora örökségül hagyta az országgyűlést a hanyatlás idejére; ez viszont kifejlesztette, intézményessé tette hatáskörét és eljárását. A királyi javaslatok és a rendi sérelmek egymással vetélkedő tárgypontjain kezdve, az üzenetváltások, feliratok és leiratok útvesztőin át a hosszas tárgyalások árán megszövegezett articulásokig gördültek a megvitatásra szánt országos és magánügyek. A XIX. században már a kerületi ülések és a bizottsági tárgyalások gyakorlata is hagyománnyá lett. Mondhatjuk tehát, hogy a magyar parlamentarizmus a központi hatalom növekedése idején is fejlődött, formáiban differenciálódott. Csak egy volt idegen ettől a rendszertől: az alkotás. Nálunk nem volt *liberum veto*, mint a lengyel országos és tartományi gyűléseken; az egyes nemes nem akaszthatta meg a tárgyalások folytatását. De nem is volt erre szükség, mert az üdvös javaslatok ellenzéke mindig igen tekintélyesre növekedett. Az új kor követelményeit mindig az uralkodó ismerte fel és erőszakolta keresztül a rendi gyűléseken, ezzel azon-

ban a maga hatalmát kiterjesztette. A hanyatlás kora volt ez; a magyar parlamentarizmus megérett a reformra.

A reformat az 1848-i törvényhozás hajtotta végre, melynek vívmányait mindnyájan ismerjük. A XIX. században a parlament volt az alkotmányos élet legfőbb büszkesége, a fennálló jog megtartásának első garanciája. Érthető tehát, hogy a nyugati liberalizmus eszméitől áthatott reform-korszak régi rendi gyűlésünket teljesen a korszerű parlamentek képére alakította át. Régen a törvények azt kívánták, hogy legalább harmadévenként üljön össze a diéta; most 48 színte állandósította, évenkénti összehívását rendelte el. A király elnapolási és felosztatási jogát is szabályozta, a tárgyalásokat pedig a szélesebb nyilvánosság ellenőrzése alá helyezte, ideértve a sajtó nyilvánosságát is. Az országgyűlési hatáskör kibővült a miniszterek felelősségének és vád alá helyezésének szabályozásával. A miniszteri ellenjegyzés révén még az uralkodó aktusai is a parlamentnek felelős tényezők együttműködéséhez voltak kötve. De mindezeknél jelentősebb reform volt a népképviselőlet gondolata, mely az addig az alkotmány bástyáin, pontosabban a rendi államon kívül rekedt tömegeket is képviselőhöz juttatta oly módon, hogy a megválasztottak nem egy megye vagy város követei többé, hanem az egész országnak reprezentánsai.

Rövid parlamenti élet után az abszolutizmus és provizórium megszakítása következett; 1866 óta azonban a nyugati módra szervezett magyar parlament állandó működésben van. Azóta a képviselőház a rendi országgyűléshez hasonlóan belső szervezetében, eljárásában sokat fejlődött; még a hatvanas-hetvenes években az angol parlamenti kormányrendszer felé fordult az érdeklődés, annak részleteit tanulmányozták államférfiaiunk, később azonban saját hagyományok is alakultak ki s lassan kötelezőkké lettek. Legjobb példája ennek, hogy az országgyűlési szólásszabadságot biztosító mertelmi jog alapja nem törvény, hanem a képviselőháznak egy 1867-ben hozott határozata s az ennek alapján kifejlődött gyakorlat. A felsőtábla viszont nehezen találta bele magát a megváltozott viszonyokba s még így is meglepően sokáig, jó félévszázadig ki tudta kerülni az átfogó reformot.

Az 1848-i törvényhozás ugyanis csak a követek tábláját szervezte át, a felsőtáblát nem érintette. Valamikor a királyi tanács tagjaiból állott ez a testület, s tagjai hivatal vagy meghívás címén tanácskoztak külön a nemességtől. Az újkorban a hivatali cím — már csak a közigazgatási szervezet teljes átalakulása miatt is — elhalványodott s a felsőtábla valóban a főrendek táblájává alakult. A XIX. század nagy változásai azonban a rendi elvet általában megtagadták, s a főrendiház létezése anakronizmussá vált. Mi címen helyezkedhetett szembe az egész nemzet képviselőjével egy olyan testület, melynek tagjai őseik érdemei, nagy vagyonuk vagy egyszerűen csak főrendi állásuk címén voltak tagjai a törvényhozásnak? A korszerű elemet csupán a katolikus és a keleti egyház főpapjai képviselték, kiket az új kor szellemében már nem a főúri rend tagjainak, hanem egyházmegyéik képviselőinek lehetett tekinteni. Ezen a helyzeten az 1885:7. tc. próbált változtatni. A protes-

táns egyházfők befogadásával, a címzetes püspökök kirekesztésével a vallásfelekezeteknek láthatóan nem rendi, hanem képviseleti alapon biztosított helyet a főrendiházban, a vagyoni census bevezetésével pedig kizárta annak lehetőségét, hogy elszegényedett családok pusztán főnemesi címük alapján helyet foglaljanak a nagybirtok ősí fórumán. Ezenkívül enyhítette az alkotmány és a társadalom közötti ellentétet az a lehetőség, hogy a király főnemesi címek adományozásával és tagok kinevezésével a feltörekvő új „arisztokrácia” tagjaival is felfrissíthette a főrendek házát. Az 1926-ban megvalósult vegyes összetételű felsőházat az 1885-i reform készítette elő.

Az alkotmányos korszak tehát megőrizte és bizonyos vonatkozásban korszerűvé tette a rendiség örökségét. Teljesen korszerű akkor lett volna, ha nem a régiektől maradt formákat, hanem az országgyűlés igazi tartalmát fejezi ki: a felsőtáblát a nemzet hivatal, méltóság és vagyon szerint vezető tényezőinek, az alsótáblát pedig a területi alapon szervezett nemzeti képviseletnek tartja fenn. Ezt az eszményt iparkodott megközelíteni a nemzetgyűlés az országgyűlés újjászervezésére vonatkozó törvényalkotásaival: az 1925:26. és 1926:22. törvényekkel. Az utóbbi a régi főrendiházat részben modern elvek szerint alakította át s így sajátosan vegyes alakulattá tette. Összetételében érvényesítette a rendi elvet azáltal, hogy a Habsburg-Lotharingiai ház nagykorú férfitagjait és a főnemesi családok vagyoni census alapján jogosult nagykorú tagjainak választottait továbbra is meghagyta az új felsőházban. Az ősí hivatali elv jut kifejezésre az ország zászlósainak, a koronaöröknek, az ország főbíráinak, a koronaügyésznek, a honvédség legfőbb előjáróinak, a Magyar Nemzeti Bank és az Országos Társadalombiztosító Intézet elnökeinek tagságában. A bevett keresztény vallásfelekezetek főpapjai és főtisztviselői a történelmi egyházakat reprezentálják. A vármegyei és városi törvényhatóságoknak képviselőik arányában választott kiküldöttei a régi követküldési rendszer emlékét idézik fel, s az 1885-ben kimaradt főispánok helyébe lépnek. A társadalom kiváló elemeinek befogadását és az államfő befolyását biztosítják az újabban felemelt létszámú kinevezett tagok. Végül az érdekképviseleti elv félénk alkalmazásával is találkozunk, amennyiben tagokat választanak a felsőházba a mezőgazdasági, kereskedelmi és iparkamarák, a mérnöki, orvosi, ügyvédi és közjegyzői kamarák, a vitézi szervezet, az egyetemek és egyes főiskolák, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum és tőzsde; a kormányzó 2—2 tagot nevez ki a GYOSz és az OMGE jelöltjei közül.

Az 1926-i reform, melyet az 1937:27. tc. kiegészített a felsőház régi egyenjogúságának visszaállításával (a költségvetést kivéve), határozottan haladást jelentett és jól konzerválta a korai rendi korszak örökségét. Mégis túlzottak azok a magasztaló hangok, melyek szerint hazánk a hivatások képviselte dolgában a korszerű törekvések zászlóvivője lett volna. Mint láttuk, az újonnan szervezett kamarában a foglalkozások reprezentánsai meglehetősen szerény számban foglalnak helyet s ami fontosabb, nem áll mögöttük a hivatás szerint kiépített nemzetszervezet, mely a hasonló külföldi pró-

bálokásokat jellemzi (pl. korporációk kamarája!). Nem édektelen az sem, hogy az új háznak nem lehetett olyan nevet találni, mely összetételét és jellegét kifejezte volna; már nem főrendiház, de még nem is hivatásrendek vagy korporációk háza, hanem egyszerűen *felső-ház*, a sokkal találóbban megjelölt képviselőházhoz viszonyítva. Mindent összevéve, a konszolidáció korának jellegzetes alkotása ez.

Az országgyűlés másik házának fejlődésében főleg a választójog kérdése ragadja meg figyelmünket, ez azonban már átvezet a harmadik nagy alkotó kor: a XIX. század „hőskorának“ örökségéhez. A hanyatló rendiség alkotmányos szempontból nem hagyott ránk jelentős örökséget; láttuk, hogyan gazdálkodott azokkal a javakkal, melyeket az elődöktől vett át. A közigazgatás terén annál többet köszönhetünk ennek a négyszáz évnek. A központi adminisztrációban kiépült az újkori hivatalszervezet, a Habsburgok igazgatási reformjainak európai keretében; ök hajtották végre azt, amit Mátyás olyan zseniális előrelátással kezdett meg. A vidéken pedig megizmosodott, teljesen megszilárdult a kialakuló rendiségnek az országgyűlés mellett legjelentősebb eredménye: a nemesi vármegye. Most nemcsak azért mellőzzük tárgyalását, mert tanulmányunk keretei nem engedik meg, hanem főleg azért, mert a multszázadi alkotmánytörténettel szemben, a nemesi megyének jelentőségét nem közjogi, hanem közigazgatási téren látjuk. Minden bizonynyal maradandóbb érdeme a megyének a szakszerű adminisztráció lassú, alig észrevehető munkával történő kiépítése annál a szerepnél, melyet kritikus esetekben mint „az alkotmány védőbástyája“ vitt.

A MAGYAR REFORMKOR, mint már láttuk, számos új intézményt hagyott ránk örökségül. A felelős minisztérium, a népképviselési országgyűlés, a vallás, a tanítás, a sajtó szabadsága mind jelentős újítások, a XIX. századi Európa nagy vívmányai. De talán minden reformnál nagyobb annak a gondolatnak a diadalra juttatása, hogy az alkotmány nemcsak egyes kiváltságos rétegek (rendek) sajátja, hanem az egész nemzeté. Ezt fejezte ki az úrbériség eltörlése, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség szabályozása. Hogy ez az örökség milyen kincsünk, azt csak az előzményekből láthatjuk igazán.

Amikor közjogi íróknál történeti alkotmányról van szó, rendszerint nem gondolják meg, hogy egy nemzetnek az alkotmánya nem áll készen már a nemzet születésénél. Ha az alkotmányt jogfilozófiai értelemben a többi jogszabályok alapnormájának tekintjük, akkor minden uralomban megtalálhatjuk legalább ilyen alakban: Az uralkodó akarata törvény. Ha azonban az európai fejlődés során kialakult értelmét nézzük, akkor csak ott ismerjük fel létezését, ahol a társadalom egyes csoportjai a hatalommal szemben jogokat biztosítottak maguknak s ezeknek megtartására az uralkodót is kötelezték. Így az alkotmány tulajdonképpen a rendiséggel születik meg. Honfoglaló őseink népi közösségében (mert államnak még nem nevezhetjük) a vezér karizmatikus elhivatottságon alapuló korlátlan hatalma volt irányadó. Az Árpádkor első századaiban pedig, mint láttuk, az erkölcsi korlátokat ismerő keresztény király-

ság a társadalmat csak egyéneiben építette bele a királyi familiába, de jogokat még nem biztosított számára. Állam, nemzet és alkotmány csak a rendiség kialakulásával együtt jönnek létre. A XIII. század előtt ennek a háromnak a király, ország és királyi akarat fogalmai felelnek meg.

A főpapság, az előkelők, majd a királyi szerviensek, tehát a későbbi nemesek önállósága, az írás nagyobb megbecsülése *privilegiumok* kiadására vezetnek. 1222-ben az előkelő nobilisok és a szerviensek jogait biztosítja az Aranybulla, míg az egyháziak külön kiváltságlevelet kapnak. De ezektől a rendi alkotmányoktól még hosszú út vezet az ország alkotmányáig. Ezt az utat elsősorban a nemesség teszi meg. A XIII. század kisebb szervienesi csoportjából más rétegek felszívásával, a nemesi megyék kohójában kialakul a köznemesség, s a régi előkelő réteg nobilis nevét is megszerzi. A névvel együtt kisajátítja az Aranybullában annak biztosított kiváltságokat is, elsősorban az ellenállási jogot. 1351-ben már megújítja a királlyal a fontos okmányt, s azóta még számos uralkodóval kiadatja, mint a nemesség egyre becsesebb privilegiumát. Mikor a papságot Zsigmond egyházpolitikája elszakítja Róma közvetlen felsőssége alól, a köznemességet pedig Mátyás törekvései egyre inkább egyenlővé teszik a főnemességgel, a *nemes* megjelölés kezd kiterjedni főpapra, főúrra és köznemesre egyaránt. Werbőczy már így használja, s ezzel az egész országnak nemesi színezetet ad. A tárnokházban őrzött kiváltságleveleket, elsősorban az Aranybullát, az ország kiváltsága: *privilegium commune regni* névvel illetik. Ez a *privilegium regni* a magyarság kiváltságos részének alkotmánya.

Szerencsésebb államokban a rendi ország kialakulását a nemzeti abszolutizmus követte, mely a merevvé váló kereteket kitágította, a polgári és paraszti elemeknek is utat nyitott a közéletbe. Nálunk éppen az idegen abszolutizmus elleni védekezés tette olyan kényessé a rendeket kiváltságaikra. Míg a középkorban a birtok megszerzésével előbb-utóbb a nemesek sorába is emelkedett valaki, most a királyi kúria gyakorlata kimondotta minden nem-nemes egyén és közület birtokképtelenségét. Míg Szent István törvényében a szolga is ispáni megbízást kaphatott, most a nem-nemeseket teljesen kizárták minden hivatalból. A rendi választófalak annál merevőbbek lettek, minél inkább elvesztették értelmüket.

Így érthetjük meg a reformkor legjobbjainak küzdelmét a régi intézmények ellen. Széchenyi lángszavakkal ostorozta azt az alkotmányt, mely kilencmillió jobbagyot a kiskorúak színvonalára süllyesztett. S a küzdelemnek eredménye olyan közjogi rendszer lett, mely a magyar történelemben először minden országlakost magába fogadott. Az 1848-i decretum az egész nemzet első alkotmánya. Azóta a fejlődés legfőbb problémája: mennyire sikerül az elvet valósággá tenni, a nemzet minél több tagját valóban részesévé tenni az eleven közéletnek. A választójog fejlődése, mely különösen a XX. században volt igen mozgalmas, ezt a kérdést iparkodott megoldani. 1938-ban eljutottunk végre a titkos választójoghoz, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a politikai jogok megfelelő köznevelés és társadalmi műveltség nélkül mit sem érnek. Negyvennyolc nagy örök-

ségét nekünk kell valósággá tennünk azáltal, hogy a honpolgári jogegyenlőség szociális és kulturális alapjait megteremtjük.

Mit mond tehát a történelem alkotmányunk magyarságát illetően? Miben foglalhatjuk össze a fejlődés tanulságait? Azt hiszem, az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a mai alkotmány valóban *történeti*, a legrégibb koroktól kezdve a XIX. századig minden évszázad új elemekkel bővítette. El lehetne képzelni egy olyan közjogi rendszert, amelyet a törvényhozó egyszeri akaratnyilvánítása a multtal való kapcsolat mellőzésével léptetne életbe; ennek magyarsága már igen kétséges lenne s csak az idő döntené el, összefor-e a nemzet életével, vagy sem. A „történeti alkotmány“ megjelölés tehát a mai közjogi rendnek a magyar multtal való kapcsolatára, sok más intézményünknel mélyebb magyarságára utal.

Ha azonban ez a tanulság inkább a multban beváltak megőrzésére, konzervatív magatartásra int, a másik tanulság éppen az örök *változást* idézi emlékezetünkbe. A bevezetésben említett cikkünk már hivatkozott Széchenyre, aki műveletlennnek mondtotta a „nyolc századon keresztül mozdulatlan“ alkotmány hirdetőit. Ha az imént azt mondtuk: minden évszázadból maradt valami örökségünk a közjogi szabályozás terén, most azt emeljük ki: egyetlen kor sem adta át úgy az alkotmányt a következőnek, ahogyan átvette. A fejlődést nem lehetett és nem is lehet megállítani. De nagy a felelősség az újat alkotókon; a multból esetleg kiolvashatják a tilalmat: *ezt ne tedd*, de a hagyomány már nem mondja nekik: *ezt tedd!* Amint az elmúlt korokban a magyar társadalom mindenkori állapota és politikai gondolkodása szabta meg a teendőket, úgy most is ezekhez kell alkalmazkodniok. Ha így, magyar ésszel és magyarok számára alkotnak, büszkén mondhatják a nagy tettek százéves fordulóján közöttünk járó szellemóriásoknak, hogy jól sáfárgodtak drága örökségükkel.

BÓNIS GYÖRGY

Jegyzet. Az elmondottakat készülő nagyobb munkánkban bővebben is ki fogjuk fejteni. Addig is a következő tanulmányainkra utalunk: a magyar jog nemzeti jellegére Magyar törvény — magyar lélek, Hittel, 1942. 410—421, hozzá Mester Miklós és Bartha Ignác orszgy. képviselők felszólalásai a képviselőház 1942. őszi költségvetési vitájában: Képviselőházi Értesítő, 1942. 240., 478. l. A középkori alkotmányfejlődésre A személyes királyság kora (Illés-Emlékkönyv, Budapest 1942. 93—103.), Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében, az Erdélyi Múzeum-Egyesület besztecei vándorgyűlésének (1943) sajtó alatt lévő Emlékkönyvében. Az újkori országgyűlések íchetetlenségének példáját részletezzük: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában, Budapest, 1935. c. könyvünkben. Az alkotmány túlzott magasztalása ellen szóltunk ez év februárjában Egyed István: A mi alkotmányunk c. munkájáról írott bírálatunkban, Századok, 1944. 4—6. sz. — A társadalom- és alkotmányfejlődésre nézve alapvetőek Deér József: Heidnische und Christliche in der altungarischen Monarchie, Szeged, 1934., és Pogány magyarság — keresztény magyarság, Budapest, 1938; Váczy Péter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, Pécs 1935., és főként Mátyusz Elemér: A patrimoniális királyság, a karizmatikus királyság (Társadalomtudomány 1933., 1934.), Die Entwicklung der Stände im mittelalterlichen Ungarn (L'organisation corporative III. Louvain 1939. 13. sk.). A magyar társadalom a Hunyadiak korában (Mátyás király-émlékkönyv, I. Budapest 1940., 309—434.) és A magyar

köznemesség kialakulása (Századok 1942.) c. munkái. A koronatanra *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története, Budapest 1941., az országgyűlésre tőle: La diète corporative hongroise (L'organisation corporative III. 211—224). A kormányzó jogkörére nézve tanulságosak *Gábor Gyula* fejtegetései: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban, Budapest, é. n. A nemzetfogalom késői megjelenésére *Deér József*: Közösségérzés és nemzettudat a XI—XII. századi Magyarországon (Bécsi MTI. Évkönyve 1934., 93—111.). Az újkori alkotmányfejlődésre nézve az általános történelmi munkák voltak vezetőink, az értékelésre nézve különösen *Wellmann Imre*: Barokk és felvilágosodás, Magyar Művelődéstörténet IV. Budapest é. n. 5—107. A tételes jog ismeretetésénél a törvényeken kívül segítségünkre volt *Egyed István* id. műve és *Csekey István*: Magyarország alkotmánya, Budapest 1943. c. munkája. Végül meg kell jegyeznünk, hogy a törvéncikkek számozásánál az *arab* jegyek nem csak praktikusabbak, de a régi hagyomány is mellettük szól; csak a XIX. század elején jött divatba a római számozás.

KALOTASZEG NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁI

(Befejező közlemény)

A „NAGY SZÜKSÉG” IDEJÉN nem várhattunk bő utánpótlást. A felfelé emelkedés, az elhelyezkedés reményei megfogyatkoztak, a szétszóródás, az elkallódás esélyei megnövekedtek. A vándorlási veszteség nagysága sejtetheti azt, hogy éppen a produktív korúak azon csoportjában keletkezettek fogyatékok, amelyek hivatvák volna a családalapításra, a virágzásra. Az árnyalatok a kormegoszlás kellő részletezésének hiánya miatt ugyan rejtve maradnak, de igen közel esik a feltevése annak, hogy a magyarság 20—30 éves korú rétegei voltak azok, amelyek az idegen uralom idején vándorbotot vettek kezükbe és csak megtizedelve állottak a magyarság fajfenntartó, kombattáns táborának rendelkezésére. És ha ez a réteg keskeny, várhatunk-e széles gyermekréteget?

Jutott 1930-ban 100 lakos közül az oldalt jelzett korcsoportokra

	Kalotaszeg magyar többségű román többségű községeiben		Összes	A környezet román jellegű községei- ben
7 éven aluli	15.79	18.75	16.13	20.24
7—12 éves	11.86	10.53	11.74	12.75
13—19 éves	13.68	11.76	13.45	13.44
20—64 éves	52.09	52.71	52.14	48.16
65 é. f.	6.58	6.25	6.54	5.41

Kicsiny a pontos hasonlítás lehetősége a korcsoportosítás egyenlőtlensége miatt, de azért határozottan állítható, hogy a gyermekek részesedése Kalotaszeg magyar községeiben hanyatlott. Ugyanis eggyel több évjárat van a csoportosítás szerint a legalsó rétegben, mégis csak jó 1%-al magasabb a 7 éven aluliak aránya, mint volt 1910-ben a 6 éven aluliak aránya, holott egy évjáratnak régi kulcs szerint kb. 2 és ½-ot lehet számítani. Azonban már kézzelfogható igazság az, hogy a magyar falvakban a gyermekek aránya a kalotaszegi román falvakhoz mérten ma *alárendeltebb*, mint 20 évvel régebben; még nagyobb az elmaradás a környezetet képviselő nagyobb tömb: az említett járások román jellegű lakosságának succrescentiájához mérten. Az indexek világítják meg ezt a legjobban.

	A 6 illetve 7 éven aluliak arány-számaiból képezett indexek	
	1910 ⁶	1930 ⁷
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100	100
Kalotaszeg román többségű községeiben	102.8	118.7
A környezet román jellegű községeiben	114.2	128.2

A fennmaradás reményei inognak meg az ilyen számsorok láttára. El hat szám a számokból olvasni tudóknak nagy igazságról beszél. A terjeszkedés elé meredő gátak nyomorúságairól és keserűségeiről, de arról a jövőről is, amely — ha az utánpótlás üteme nem javul — Kalotaszeg magyarságára vár. Harminc év múlva (azaz 1960 körül) a magyar fajfenntartók sorai lesznek megfelelő mértékben inferiorisabbak a környezethez mérten, nem is szólván arról, hogy már eredetileg is a

⁶ 6 éven aluli.

⁷ 7 éven aluli.

román jellegű falvak mutatták a gyermekek nagyobb arányszámát. A számok logikája könyörtelen, s ha a faj önmagához is az, (a gyermekszám korlátozása avagy ha a körülmények kegyetlenek a fajhoz), akkor a leendő számok a magyarság szerepének összezsugorodásáról tesznek majd tanúságot. A szám oktatása mégis — élet, a befelé forduló önvizsgálódás okkereső és eszközlátó leleményének az élete.

A legfiatalabb sarj megcsappanásával szemben a közelmúlt szülöttei (7—12, de kivált a 13—19 évesek) a magyar falvakban teljesen kielégítő, sőt részben kiváló aránnyal vannak képviselve. Tekintve, hogy ezen utóbbiak az 1910-es népszámlálást követő esztendőök szülöttei és tekintve azt, hogy a magyar falvakban ez a succrescentia akkor is elmaradt a román milieu születési arányától, nyilvánvaló, hogy az ifjúságnak ezen, a román népszámlálás által észlelt kielégítő arányszáma nem önmagából kiinduló, hanem csak reflexszerű jelenség volt. Következménye t. i. annak, hogy a legfiatalabb (7 é. a.) generáció a magyar falvakban megrikult és másrészt annak, hogy a gazdasági kényszer Kalotaszeg magyar produktív népességét elvándorlás vagy kivándorlás formájában jobban megrikkította, mint a környezetét. Ez azután mintegy automatikusan emelte a vándorlásban még részt nem vevő és jobb időkben nemzett elemek képviseletét.

Az elhalványult hajnallal szemben az este megsötétedett, elterpeszkedett: a 65 éven felüliek aránya ma a magyarság soraiban — a román öregekéhez képest — kivehetőleg nagyobb szerepet játszik, mint a multban. Ismét az indexekkel érzékeltethetjük legvilágosabban a folyamatot.

	A 60 illetve 65 éven felüliek arányszámaiból képezett indexek	
	1910 ^a	1930 ^b
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100	100
Kalotaszeg román többségű községeiben	113.2	95.0
A környezet román jellegű községeiben	95.0	82.2

A régmúlt őrszemei és tanui a magyar falvakban ma dominálókban, mint egykor. Olyan pozitívum ez, amely a nép jövőjének szempontjából lehangoló negatívum. Némi vigasz volna ugyan, hogyha ezt a magyar falvak gyorsabban javuló egészségügyi viszonyaira, a halandóság ütemesebb javulására lehetne visszavezetni. Ezirányú fogyatékos eszközeink is elegendők ahhoz, hogy az önáltatás e hályogát szemünkről lehántsák. Ezek a vizsgálatok ugyanis félreérthetetlenül meg fogják állapítani azt, hogy itt valóban a szenilizálódásnak azon enyhébb változatáról van szó, amelyet a gyermekszám korlátozására, vagy éppen egykére hajló vidékeinken (Sárköz, Baranya, Gömör, Bácska stb.) megfigyelhetünk.

Az egész változásban sok a kóros és Kalotaszeg jövőjé népi erejét elég hátrányosan láttató tünet. Elevenedés, renaissance kell ahhoz, hogy ez a népösszetétel módosuljon és bizalommal töltse el vizsgálóját. A létfenntartás törvényeitől eltávozóban lévő nép koreloszlása a kalotaszegie. Nyugtalanúságot szerez annak, aki szemléli. Kivált a környezet perspektívájából. Ismét az indexszámok azok, amelyek a baj fokát, súlyosságát jól jelzik. Vessük össze a legfiatalabb és az ennél valamivel idősebb évjáratok csoportjait.

^a 60 éven felüliek. ^b 65 éven felüliek.

A két legfiatalabb korcsoport lélekszámaiból képezett indexszámok
 1910-ben 1930-ban
 a 6–11 évesek a 7–12 évesek
 számát 100-al egyenlőnek véve volt
 a 6 éven aluliaké 7 éven aluliaké

Kalotaszeg magyar többségű községeiben	121.5	133.1
Kalotaszeg román többségű községeiben	129.8	178.0
A környezet román jellegű községeiben	131.0	150.9

Folytatási index a fentiekből:

Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100.0	100.0
Kalotaszeg román többségű községeiben	106.8	133.7
A környezet román jellegű községeiben	107.8	113.4

A legfiatalabb sarjnak a román jelleg fokozódásával kezdettől fogva fellelhető fölénye húsz évvel később még kézzelfoghatóbbá vált.

CSALÁDI ÁLLAPOT. Feltehető volna, hogy a népműveltség tekintetében magasabb színvonalon álló és foglalkozásilag is némileg differenciáltabb rétegből — mint amilyen a Kalotaszeg — a fiatalok későbbben lépnek házasságra s talán többen is tartózkodnak véglegesen a családi élettől. E feltevés helytállósága esetén a gyermekállományban való elmaradást annyira-amennyire indokolhatnók. Sajnos, világos képet s kivált újabb képet nem kaphatunk erről. Ehhez szükség volna az életkort a családi állapottal községenként kombinált adatokra. Ez hiányzott a multban is és hiányzik a román népszámlálás eredményeiből. Az utóbbi népszámlálás már említett, kifogásolható korcsoportosítása még azt is meggátolja, hogy a 15 éven felülieket külön taglaljuk. Ha ugyanis csupán a 20 éven felüliekre terjeszkednénk ki, akkor indokolatlanul megszükitenők a viszonyítás bázisát. Közelfekvő ugyanis az, hogy a tizenöt éven felüli és jelesül a 18, 19 éves nőknek Erdély ezen táján elég jelentős része már férjes s így nem szabad azzal a fikcióval élni, hogy a 20 éven alúliakat generálisan nőtleneknek, illetve hajadonoknak tekinthetjük; aminthogy ezt a 15 éven alúliakra vonatkozólag joggal feltesszük. Ezért a logika tanácsára, de a realitás rovására egy antik adathoz, az 1910-eshez folyamodunk és az akkori megoszlást tüntetjük fel. Ezek szerint volt

	nőtlen ill. hajadon	A 15 éven felüli lakosok közül			elvált
		nős ill. férjes	özvegy		
Kalotaszeg magyar } községeiben	23.86	66.27	9.50		0.37
Kalotaszeg román }	20.16	68.93	10.54		0.37
Kalotaszeg összes }	23.46	66.55	9.62		0.37
A környezet román } jellegű	23.65	66.69	9.50		0.16

Kalotaszeg és a környezet családi állapot tekintetében szinte hajszálnyira egyeznek. Gyakorlatilag és statisztikailag valóban hajszálnyira. Bár a férjes nők részletesebb körelemzése nélkül teljesen végleges ítéletet nem lehet alkotni, annyi mégis bizonyos, hogy Kalotaszegen *nem* azért kevesebb a gyermek, mert a házások számaránya különösen alacsony. Ellenben bizonyos, hogy a kalotaszegi házasságok átlagos gyermekszáma *lényegesen* kisebb, mint a környezet házasságaié. Ezt nagyon könnyen valószínűsítjük; vizsgáljuk meg, hogy száz házasságonként mennyi 15 éven aluli gyermek jutott; Kalotaszegen ez a szám 72.6, a környezetet képviselő járások román jellegű községeiben 83.2.

Az a tény, hogy a magyar és román kalotaszegi községekben egyaránt jó kétszerannyi elvált akadt, mint amennyi a környezetet jelentő román községekben, épp annyira kedvezőtlen, mint amennyire kedvező jelenségnek vehető az, hogy az özvegyek arányszáma a magyar többségű községekben nem nagyobb, mint a környezetben, jöllehet az öregek arányszáma már akkor is magasabb volt. Fejlettebb közegészségügyre és nagyobb fizikai ellenálló erőre következtetünk ebből.

MAGYAROK — ROMÁNOK

HA AZOKRA AZ ÍTELETSZERŰ és a magyarság színe-javát valósággal antiszelektáló erőkre gondolunk, amelyek a letűnt viharos századok során — kiváltképpen a XVII. század második és a XVIII. század első felébe sújtották fajunkat, akkor hálával kell konstatálnunk, hogy egyáltalában van még közép- és nyugat Erdélyben magyarság. (Erre vonatkozólag l. „Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében“ (1943) című tanulmányomnak különösen 9—14. és 61—70. lapjait.) Ámbár a *Budai Nagy Antalok* földje sem volt a legháborítatlanabb, de talán sovány talaja, a nagybirtokok viszonylagos hiánya és népének különleges kvalitásai¹⁰ okozták azt, hogy kevés kivétellel megtartott színmagyarnak ez a szépbeszédű, egyenesjárású, szépen öltözködő, úri magatartású nép. Itt beolvadásról, vagy házasságbeli keveredésről szó sincs!

Ez természetesen nem mondja azt, hogy az egyes községeken belül, így az egész Kalotaszegen is a magyarság és románság erőviszonyai egyszer és mindenkorra kikristályosodtak és mintegy megmerevedtek. Van fluktuáció, de ebben — legalábbis az utóbbi 2—3 emberöltő óta — nincs szerepe az asszimilációnak. Arról azonban egészen bizonyosan nincs szó, hogy a magyarság válnék hűtlenné fajához és beolvadna a románságba; valamelyes súlytalan román beolvadás egyik-másik — egyébként is csaknem színtiszta magyar községben — valószínűsíthető. Ellenben igenis szó lehet és van is szó a két faj eltérő természetes szaporodásáról, különböző vándorkészségéről; alig kétséges, hogy kivált a vándorhajlamban az eltérő igényeknek és műveltségnek is szerepe van. A népesség konzerválása szempontjából a nagyobb műveltség és igényesség gyengítő, szám-apasztó erő. Elvándorlásra készítet. Az eltérő természetes szaporodási viszonyok itt-ott megbolygatták az erőviszonyokat. Mindazonáltal feltűnő szép stabilitás példáival is sűrűn találkozunk. Mintha valami láthatatlan és iratlan törvény gondoskodnék a gazdasági symbiosisban élő két faj elegyültségéről és a mérték állandóságáról. A túloldalon levő táblázat, amely a magyarságnak az 1880-as népszámlálás által észlelt csökkenő arányrendje szerint sorolja föl a községeket, meggyőz arról, hogy az eredetileg is már túlnyomó magyar községekben, — jöllehet a románság szívós ellenállásával is elégszer találkozunk — többnyire mégis felolvad az ellenálló erő s az egyszínűsödés felé alakul a fejlődés. Kivált újabban. (3. sz. tabella.) Másrészt azonban arról is tanus-

¹⁰ Erre vonatkozólag sok figyelemreméltót olvashatunk Kós Károly: „Kalotaszeg“ c. könyvéből.

3. sz. Tabella. A magyarság 0/0-os részesedése 1880—1941 közt Kalotaszeg községeiben

(A községek a magyarság 1880-ban észlelt arány-rangsora szerint)

	1880	1890	1900	1910	1930 (román)	1941	arányszám változása		1880—1941
							1880—1910	1910—1941	
1. Jegenye	99.0	100.0	99.6	99.5	99.5	99.7	+ 0.5	+ 0.2	+ 0.7
2. Sárvasár	98.4	95.2	97.8	94.8	96.2	98.2	— 3.6	+ 3.4	— 0.2
3. Körösfő	98.3	98.1	98.5	98.0	98.4	99.5	— 0.3	+ 1.5	+ 1.2
4. Inaktelke	97.6	98.9	99.4	98.9	99.9	99.4	+ 1.3	+ 0.5	+ 1.8
5. Zsobok	97.5	97.7	98.9	98.8	98.6	99.3	+ 1.3	+ 0.5	+ 1.8
6. Magyarbikal	97.3	98.1	98.9	96.7	99.0	99.3	— 0.6	+ 2.6	+ 2.0
7. Ketesd	97.2	95.3	95.4	94.7	95.4	99.0	— 2.5	+ 4.3	+ 1.8
8. Nádasdaróc	94.7	99.0	100.0	99.2	97.4	100.0	+ 4.5	+ 0.8	+ 5.3
9. Mákófalva	93.0	92.8	94.9	95.8	95.4	99.2	+ 2.8	+ 3.4	+ 6.2
10. Bogártelke	91.6	94.6	95.4	94.8	91.4	96.2	+ 3.2	+ 1.4	+ 4.6
11. Bánffyhunrad	90.1	86.7	91.6	90.5	60.6	83.9	+ 0.4	— 6.6	— 6.2
12. Magyarvita	87.3	86.2	87.3	92.7	91.4	95.5	+ 5.4	+ 2.8	+ 8.2
13. Zentelke	86.8	88.5	84.7	83.7	85.5	89.7	— 3.1	+ 6.0	+ 2.9
14. Magyakapus	85.0	93.0	94.1	94.3	93.1	94.9	+ 9.3	+ 0.6	+ 9.9
15. Jákótelke	80.8	80.4	80.1	88.3	74.4	75.4	+ 7.5	— 12.9	— 5.4
16. Kispetri	77.5	82.9	79.8	86.9	77.6	77.7	+ 9.4	— 9.2	+ 0.2
17. Méra	77.1	78.3	84.6	92.8	88.7	92.1	+ 15.7	— 0.7	+ 15.0
18. Kalotaszentkirály	75.8	77.2	75.3	79.2	69.9	78.4	+ 3.4	— 0.8	+ 2.6
19. Nyárszó	72.7	69.9	73.8	63.6	68.8	72.7	— 9.1	+ 9.1	—
20. Kisbács	66.9	67.7	70.3	69.6	65.2	71.6	+ 2.7	+ 2.0	+ 4.7
21. Kalotadámos	66.0	73.1	72.7	83.6	62.4	69.2	+ 17.6	— 14.4	+ 3.2
22. Sztána	62.4	64.7	66.9	65.8	60.8	70.6	+ 3.4	+ 4.8	+ 8.2
23. Magyarlóna	61.3	60.6	68.7	66.5	63.1	70.1	+ 5.2	+ 3.6	+ 8.8
24. Türe	60.1	60.9	64.9	67.2	65.4	67.2	+ 7.1	—	+ 7.1
25. Középlak	59.6	56.5	59.4	60.2	56.5	61.4	+ 0.6	+ 1.2	+ 1.8
26. Farnas	58.4	48.0	46.5	42.0	41.5	42.3	— 16.4	+ 0.3	— 16.1
27. Győróvásárhely	55.7	52.0	49.2	50.1	48.4	51.0	— 5.6	+ 0.9	— 4.7
28. Szucság	54.1	58.5	62.9	65.1	59.6	58.9	+ 11.0	— 6.2	+ 4.8
29. Magyariskapus	53.5	51.1	49.7	51.4	49.8	56.9	— 2.1	+ 5.5	+ 3.4
30. Magyarókerke	48.4	46.4	41.6	41.4	36.2	40.4	— 7.0	— 1.0	— 8.0
31. Váralmás	38.2	38.2	43.0	40.9	36.1	37.7	+ 2.7	— 3.2	— 0.5
32. Nagypetri	34.6	36.7	38.9	37.3	30.7	40.4	+ 2.7	+ 3.1	+ 5.8
Együtt	74.53	74.62	77.22	77.78	70.33	76.84	+ 3.25	— 0.94	+ 2.31
Bánffyhunrad nélkül	72.17	72.71	74.50	75.32	72.23	75.50	+ 3.15	+ 0.18	+ 3.33

codik táblázatunk, hogy az erősen vegyes avagy éppen a magyarság minoritását mutató községekben a csendes faji harcból nagyobb idő távlatában mintha mégis inkább a román faj kerülne ki nyertesként. (Farnason elveszett a magyar többség. Magyarórkereken eltávolodott a többség megnyerésének lehetőségétől, Gyeróvásárhelyen és Magyarokiskapuson időnkint felettébb bizonytalanná vált a majoritás.) Azonban tragikus összezsugorodásról, elnémuló harangokról szó sincs. Külön elbírálás alá esik az 1919—1940 közötti intermezzo, amelynek során a sovén célkitűzésekkel folyó beavatkozás elég mélyre hatolt és a fák gyökerére vetette a fejszét. Ártalmait nem kicsinylendők. Mindazonáltal az egyes községek népi összetételét döntően nem tudta befolyásolni, még ha igaz is az, hogy a 32 község közül 25-ben romlott a magyarság aránya. Helyenkint, elsősorban Bánffyhunyadi igen nagy mértékben. Azonban úgy itt, mint egy-két más községben a népszámlálás felvételtechnikai praktikái és a magyarétól eltérő ismérv-értelmezések miatt mutatkozott az erős hanyatlás.¹¹ Bánffyhunyadi elég nagyszámú betelepülés történt. Hogy ez komolyabb méretű lehet, annak bizonyossága az, hogy a visszatérés után megtartott census jelentősen több románt mutatott, mint bármelyik előző magyar népszámlálás.

Bánffyhunyadi nélkül Kalotaszegen a magyarság aránya ma egy haivány árnyalattal még nagyobb is, mint volt 1910-ben. Az első népszámláláskor észlelt arányához képest a magyarság Bánffyhunyadi beszámításával is emelkedett. Nem szabad szem elől tévesztetni, hogy Bánffyhunyadi vonzó köre nyugat felé túlnyomólag román és azt sem, hogy a román uralom idejében ingatlan vagyon juttatása útján is szaporított a románság, ami ellenállóképességét feltehetőleg a jövőre nézve is stabilizálta. A románság 1930—1941 közti térvesztésében része van annak, hogy a tisztviselők és az idegen uralom idején magukat különösen exponáltak és az uralom iránt gazdaságilag is érdekeltek egyrésze a bécsi döntés után elhagyta az ország területét.

Érdemes megemlíteni, hogy a román uralom alatt is akadt 7, túlnyomórésztben magyar község, amelyben a magyarság aránya az 1910-es eredményekhez mérten még javult is. Ezek közül különösen értékes a Nyárszón és Zentelkén észlelt térfoglalás, annál is inkább, mivel e két községben már régebben tapasztalható dekadencia megfordítását jelentette az örvendetes erősödés. Ezzel szemben több lehangoló veszteség áll, amelyek közül Jákótelkéé, Kispetrié, Kalotadámosé, Szucságé és Váralmásé azért említésre méltó, mivel ezekben a térvesztést távoiról sem sikerült azóta behozni, vagy akár a régi, 1910-es arányszámot megközelíteni.

¹¹ A rohamosan elmagyarosodó zsidókat jiddisch anyanyelvűeknek könyvelték s emellett a görög-katolikusokat ott is, ahol egyrésztük — mint Jákótelkén és különösen Kalotadámoson — beolvadóban volt a magyarságba, kivétel nélkül románoknak írták át. Emellett egyes helyeken az idők rendjén a magyarságba átszivárgó egyéb — többnyire cigány — elemeket ismét cigány anyanyelvűeknek vették.

Érdekes vizsgálni a népfajok számarányának hullámzását aszerint, hogy a magyarság aránya eredetileg milyen nagy volt. Vagyis kategóriákat képeztünk a magyarság 1880-ban észlelt csökkenő számaránya szerint és vizsgáltuk, hogy a magyarság, románság és az egyéb anyanyelvűek túlnyomó részét kitevő cigányság százalékos képviselője e csoportokban hogy alakult. Az első népszámláláskor észlelt arányszám volt tehát a csoportképzés alapja. Az eredmények a következők:

Közösségek csoportok, amelyekben a magyarság arányszáma 1880-ban	1880	1890	Volt 100 lakos közül 1900	1910	1930	1941	változás 1880—1941
I. 90%-nál nagyobb							
magyar	94.00	92.82	95.05	94.21	81.39	92.58	— 1.42
román	3.94	4.39	4.37	5.37	10.30	6.08	+ 2.14
egyéb	2.06	2.79	0.58	0.42	8.31	1.34	— 0.72
Ugyanez Bánffyhungyad nélkül							
magyar	96.26	96.65	97.56	97.12	97.16	99.07	+ 2.80
román	2.99	2.91	2.12	2.86	2.34	0.79	— 2.20
egyéb	0.74	0.44	0.32	0.02	0.50	0.14	— 0.60
II. 75.0—89.9%							
magyar	81.47	83.79	84.81	88.95	85.05	88.81	+ 7.34
román	12.40	12.58	12.49	10.88	13.76	10.30	— 2.10
egyéb	6.13	3.63	2.70	0.17	1.19	0.89	— 5.24
III. 60.0—74.9%							
magyar	63.83	64.64	69.19	68.40	64.05	70.31	+ 6.49
román	32.34	31.28	30.68	30.09	35.60	27.13	— 5.21
egyéb	3.83	4.08	0.13	1.51	0.35	2.55	— 1.28
IV. —60%							
magyar	49.23	48.07	49.57	49.35	45.22	47.72	— 1.51
román	47.96	48.52	49.00	47.75	51.60	48.43	+ 0.47
egyéb	2.81	3.41	1.43	2.90	3.18	3.85	+ 1.04

A magyarság — ha a kivételes helyzetben levő Bánffyhungyadot, amelynek különösen 1930-as adatait méltán irreálisnak tekinthetjük, figyelmen kívül hagyjuk — általában tért nyert. Azonban kivételt képez az utolsó kategória, amelyben a magyarság és románság szinte fej-fej mellett küzd az elsőbbségért. Itt a románság határozottan jobban tartja állásait. A magyarság térfoglalásának értékét — különösen a II. kategóriában — az rontja, hogy elsősorban a cigányok rovására javult a magyarság képviselője. A románság itt egy ideig nagyon jól tartotta magát. Ujabb soraik mégis meginogtak. A cigányok arányszámának szinte ötletszerű fel-le szállása kissé zavarja a képet. A hasonlítás summája ugyan mégis csak az, hogy a magyarság és románság erőviszonyai jóideig nagyon stabilak voltak. A kétszeres imperiumváltás irritálta az eredményeket, bár valódi ugrást csak a román népszámlálás eredményei jelentettek. Az 1941-es népszámlálás eredményei ugyanis meglehetősen szervesen illeszkednek az első világháború előtti adatokhoz. Nagyon és egészben az azidáig érvényesült tendenciáknak, illetve oscillálásoknak a keretei közt mozognak az arányok. Lehangelő a IV. kategória eredménye, bár még mindig kicsiny a differencia a magyarok és a románok száma közt. Valószínű, hogy a verseny itt véglegesen eldőlt a románok javára. Hangsúlyozzuk, hogy nem a románosodás miatt, hanem eg szerűen csak azért, mert a román több-

ségű községek népe jobban szaporodik. Mindenesetre felfigyelésre érdemes az, hogy az utolsó kategóriába tartozó 8 község közül 5-ben a magyarság aránya ma magasabb, mint volt 1910-ben és csak háromban alacsonyabb s végeredményben mégis 1.63-al kisebb ma a magyarság képviselete, mint 1910-ben. Annak következtében, hogy a kifejezetten román többségű 3 község népe 1910 óta erősen gyarapodott, míg a magyarság nagyobb arányát feltüntető községek lélekszáma stagnált vagy fogyott. Bizonyosága ez annak, hogy egy nagyobb közösségben lehet teret veszteni úgy is, hogy az egyes alkotó tagok (községek) népösszetétele kielégítő, vagy éppen előnyös alakulást mutat; csupán az kell, hogy — mint itt — a magyarság egységei vontatottabb, a nemzetiségeké elevenebb szaporulatot mutassanak. Ezen utolsó csoport helységei közül egyébként a magyarság arányának alakulása újabban Szucságon legaggályosabb. Ez az egyetlen község, amelyikben a magyarság képviselete ma alacsonyabb, mint a román census idején. Csak árnyalattal kedvezőbb a magyarság fejlődésének menete a népes Váralmásan.

A MŰVELTSÉGI ÁLLAPOT

KALOTASZEGEN — mondja Kós Károly — „a nép általános műveltsége az átlagon felüli.“ A hitújítástól kezdve háborítatlanul kálvinista népét anyagiakban mindig szegény, de a művelődésre mindig sokat áldozó egyháza művelődésileg régtől fogva felkarolta, nyereségnek tartván a „kiművelt emberfő“ kötelező társadalmi eszményét. Nyilván ezért is van az, hogy „soknak van elemi iskolai végzettségén kívül néhány középiskolai osztályos végzettsége.“ A kalotaszegi embert sok verejtéket igénylő földje nem kényezteti el. De viszont „a föld régi idő óta már szinte teljes egészében a kisgazda nép tulajdona.“ Ahol a föld nagyon termékeny s ahol a föld kevés ember kezén van, ott zsellérek, béresek, esetleg jó munkások teremnek, de a műveltség gyökerei nem mélyek, a kultúra felszínes. Itt annyira-amennyire kifejlődhetik bizonyos civilizáció. Autochton kultúrához azonban — szerintünk — inkább emilyen milieu alkalmas: ötletre és többlet-teljesítményre készítő talaj, mérsékeltbb osztályhelyzeti egyenlőtlenségek s ezenfelül valami szerencsés népkeveredés. Tegyük még hozzá, Kós Károlyt idézve, azt, hogy „általában jómódú, bár nem vagyonos. Földjéből nem élhetne meg, de jól keres. Kereskedik, ipart űz és mindenfelé elmegy munkára. Nem földmunkára, de félig ipari munkára, mint kőműves, ács, kőfaragó, asztalos. Férfilakosságának talán 50%-a a földművelésen kívül más-sal is foglalkozik. De cselédnek csak a legritkább esetben szegődik.“ „Takarékos, sőt fősvény nép; nem bohém természetű, mint a vele együttlakó románság és nem is iszik annyit.“ Mindez elég jó diszpozíció ahhoz, hogy ne kelljen sokat indokolni a statisztika perdöntő számait, amelyek teljes mértékben igazolják fejezetünk első idézett mondatát: „A nép általános műveltsége az átlagon felüli.“

Ugyancsak a román népszámlálás anyagából számítottuk ki a következő percenteket:

	Irt és olvasott férfi	100 7 éves nő közül 1930-ban	100 7 éves felüli lakos
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	80.9	75.7	78.3
Kalotaszeg román többségű községeiben	67.7	63.2	65.4
Együtt	79.5	74.3	76.9
A környezetet képviselő járások egyéb községeiben	55.1	39.8	47.5

Nemcsak klasszis, de klasszisok és évtizedek választják el a magyar Kalotaszeget a román környezettől. Nagy-Magyarországon az írni-olvasni tudók arányszáma évtizedeken át átlag 8—9%-al növekedett, (lassubodó tendenciával); nyilvánvaló, hogy legalább 3 évtizedre kell becsülni azt az időt, amennyi alatt a román környezet analfabetizmusa a kalotaszegi községek 1930-as színvonalára apad. Nem kell azonban felednünk azt, hogy Kalotaszeg még mindig nem elenyésző írástudatlanjainak száma is csökken odáig, így a főlény — ha számokban kifejezve, enyhültebb formában is, — de továbbra is fenn fog maradni. Tény azonban az, hogy Kalotaszeg községeiben is akadt még elég tennivaló. Elsősorban a vegyes községek azok, amelyekben az analfabetizmus ugarát még nem törték fel eléggé. Bár elvétele a magyar községek között is találunk hátramaradtakat. De, hogy mennyire szoros a kapcsoltság a magyarság és a műveltség közt, azt az alábbi táblázat igazolja, a községek csoportosítását (10 + 10 + 11 község¹²) a magyarság csökkenő sorrendje szerint végeztük.

Kalotaszegi községkategóriák a magyarság csökkenő aránya szerint (1910) Magyarság %-a:	Irt és olvasott férfi	100 7 éves nő közül 1930-ban	100 7 éves felüli egyén
I. (99.5—94.7)	86.1	80.1	83.1
II. (94.3—67.2)	78.2	73.8	76.0
III. (66.5—37.3)	72.6	66.1	69.5

A magyarsággal való együttlét, a fejlettebb civilizáció légköre természetesen a román többségű községek iskoláztatási viszonyait is előnyösen befolyásolja. E községek a maguk 60—70%-os műveltségi arányszámaikkal tetemesen felülmúlják a távolabbi román környezet hányadosait. Nem kell természetesen felednünk azt, hogy a kb. 40%-os kisebbségi nyomatókkal rendelkező magyarság nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a viszonyszámok ennyire is kedvezően alakulnak.

Az egyes községek írni-olvasni tudóinak arányszámait a magyarság képviseletének csökkenő rendjében közöljük: A párhuzamosság a magyarság számereje és a műveltség intenzitása között még a részletekben is félreismerhetetlen, habár egyes esetekben az összefüggés meglazul.

¹² A kisvárosias jellegű és kb. 20%-os zsidóságot, valamint a lélekszámhoz mérten fejlett kereskedelmet felmutató Bánffyhyunyadot kiemeltük a községek közül. Bánffyhyunyadon egyébként a 7 éves felüli férfiaknak 86.3%-a, a nőknek 82.8%-a tudott írni és olvasni. 84.5% az összlakosság műveltségi aránya.

Irni-olvasni tudók aránya a kalotaszegi községekben a magyarság arányának csökkenő rendjében				
Magyarság aránya (1941)	1930	1910	Változás 20 év alatt	
Nádasdaróc	100.0	88.6	75.7	+ 12.9
Jegenye	99.7	87.1	65.4	+ 21.7
Kőrösfő	99.5	82.0	72.1	+ 9.9
Inaktelke	99.4	68.9	56.4	+ 12.5
Zsobok	99.3	89.6	62.7	+ 26.9
Magyarbikal	99.3	83.9	63.9	+ 20.0
Mákófalva	99.2	88.7	68.8	+ 19.9
Ketesd	99.0	92.9	68.4	+ 24.5
Sárvásár	98.2	79.4	58.5	+ 20.9
Bogártelke	96.2	73.1	71.0	+ 2.1
Magyarvista	95.5	76.3	43.7	+ 32.6
Magyarkapus	94.9	75.8	40.9	+ 34.9
Méra	92.1	75.7	59.8	+ 15.9
Zentelke	89.7	84.0	67.2	+ 16.8
Kalotaszentkirály	78.4	84.4	56.9	+ 27.5
Kispetri	77.7	72.9	58.5	+ 14.4
Jákótelke	75.4	87.3	50.0	+ 37.3
Nyárszó	72.7	78.6	60.3	+ 18.3
Kisbács	71.6	67.1	44.8	+ 22.3
Sztána	70.6	81.9	58.0	+ 23.9
Magyarlóna	70.1	77.3	48.9	+ 28.4
Kalotadámos	69.2	69.0	51.4	+ 17.6
Türe	67.2	77.6	67.6	+ 14.0
Középlak	61.4	68.5	47.9	+ 21.6
Szucság	58.9	74.0	58.1	+ 15.9
Magyarkiskapus	56.9	55.1	35.4	+ 19.7
Gyeróvásárhely	51.0	76.4	51.8	+ 24.6
Farnas	42.3	73.7	51.7	+ 22.0
Magyarókerke	40.4	68.1	45.5	+ 22.6
Nagypetri	40.4	51.7	44.7	+ 7.0
Váralmás	37.7	69.1	47.5	+ 21.6

A községenkinti felsorolás tanulságos. Nemcsak azt látjuk, hogy az egyes községek között még ma is nagy szakadékok vannak (Ketesd 92.9%, Nagypetri 51.7%; 1910-ben Nádasdarócon 75.2% és Magyarkiskapuson 35.7% volt a maximum és a minimum), hanem azt is, hogy a különböző községekben a javulás korántsem volt hasonló ütemű. Látjuk azt is, hogy a magyarság számarányával való

Magyarsági sorrendszámok					
	1910	1930		1910	1930
Nádasdaróc	1.	4.	Kalotaszentkirály	17.	7.
Kőrösfő	2.	10.	Inaktelke	18.	26.
Bogártelke	3.	22.	Gyeróvásárhely	19.	16.
Mákófalva	4.	3.	Farnas	20.	21.
Ketesd	5.	1.	Kalotadámos	21.	25.
Zentelke	6.	8.	Jákótelke	22.	5.
Jegenye	7.	6.	Magyarlóna	23.	15.
Magyarbikal	8.9	9.	Váralmás	24.	24.
Türe	9.	14.	Középlak	25.	27.
Zsobok	10.	2.	Magyarókerke	26.	28.
Nyárszó	11.	13.	Kisbács	27.	29.
Méra	12.1	19.	Nagypetri	28.	31.
Sárvásár	13.	12.	Magyarvista	29.	17.
Kispetri	14.	23.	Nagykapus	30.	18.
Szucság	15.	20.	Magyarkiskapus	31.	30.
Sztána	16.	11.			

korreláció sem tökéletes. Különösen a Nádasmentén és a Kapus völgyében áll elég mostohán az elemi műveltség; Inaktelke szinte kivívóan alacsony műveltségi hányadosa mellett feltűnik az, hogy Bogártelke arányszáma jóformán alig javult. Az elemi műveltség hegycsúcsát Ketesd képviseli az apró Nádasdaróccal együtt és a 20 évvel azelőtt is az élcsoporthoz vezető, népesebb Mákófalvával. A jegyzetben közöljük a községek műveltség terén felállított sorrendjét.¹³ Ebből láthatjuk, hogy egyes esetekben feltűnő nagy eltolódások állottak be a sorrend tekintetében. Pl. míg 1910-ben Bogártelke a 31. község közül műveltség tekintetében a harmadik helyen állott, húsz évvel később a huszonkettedik helyre zuhant. Erre már alig van magyarázat. Kispetri a 14-ről a 23-ra esett vissza, Inaktelke a 18-ról a 26-ra. A nevezetes Körösfő is hanyatlott e rangsorban: a második helyről a tizedikre esett. Ellenben igen nagyot haladt Jákótelke a 22-ről az 5-re, Magyarvista a 29-ről a 17-re és Nagykapus a 30-ról a 18-ik helyre. Közel ugyanannyit haladt Kalotaszentkirály és Zsobok is. Ezek a megingások és előretörések megérdemlik a figyelmet; a helyi szervek, valamint a tanfelügyelőség — ezen eredményeket a legújabb adatokkal is összevetve — a változások okait és jelentőségét kellőképpen méltathatják.

ÉLET ÉS HALÁL

A NEMEK ARÁNYARÓL, de különösen a kormegoszlásról mondtak mintegy előrebetették az árnyékát annak, amit a népesedési mozgalmról mondandók vagyunk. Ha nem állanának is rendelkezésre újabb népmozgalmi adatok, megállapíthatnók az életkor-eloszlás eredményeiből azt, hogy a kalotaszegi lakosság születési számában és arányában a környezeténél nagyobb fokú dekadencia állott be.

Ez így is volt. Először lássuk, hogy mi volt a régmúltban, egy emberöltővel ezelőtt. 1901—1910 között — amiként ez a Magyar Statisztikai Közlemények 46. kötetéből történt községenkénti kiírások alapján megállapítható, — az évi átlagos születési és halálozási számok egyaránt nagyobbak voltak. Kalotaszeg eredményeit szembeállítottuk a kalotaszegi községeket magába foglaló járások egyéb községeinek népmozgalmával; ezenfelül — az újabb népmozgalmi eredményeket összehasonlítandó — kiírtuk a mai Kolozs megye községeinek *akkori* születési és halálozási adatait.

Az eredmények a következők:

	1000 lélekre jutott 1901—10 közti		
	élve születés	halálozás	természetes szaporodás
Kalotaszeg magyar többs. községeiben	34.03	23.91	10.12
„ román „ „	34.12	25.59	8.53
Kalotaszegen összesen	34.04	24.10	9.94
A környező járások egyéb községeiben	38.66	26.65	12.01
A mai Kolozs megye nem kalotaszegi községeiben	39.15	26.45	12.70

Nem örvendezhettünk akkor sem Kalotaszeg népmozgalmán. De azt sem mondhatjuk, hogy a népmozgalmi mérleg vígasztalanul

kedvezőtlen lett volna. Az élet kapuján ugyan sokkal kevesebben léptek be; a 34—39-es differencia a születések akkori színvonala mellett is közel két klasszis különbözetet jelentett. Ámde a halandóság is határozottan kedvezőbb volt, kivált a magyar községekben, s így a természetes szaporodásban a különbözet távolról sem volt olyan nagy, mint a születési arány tekintetében. Kétségtelen azonban, hogy a születések többlete mégis kisebb volt, mint a környezetben. Így a civilizáltabb viszonyokra valló alacsonyabb halandóság csak mérsékelte, de nem tudta kompenzálni a születések terén mutatkozó deficitet. Az élet és a halál mérlege azonban komoly aggodásra okot mégsem adott. Ha így maradt volna, nem kellene aggodnunk a jövő nemzetségeért. Nagy változás esett azóta! Ez az emberöltő a jól egybeszerkesztett néptesteket és azok rendes funkcióit ugyancsak megbolygatta. Tudjuk jól, hogy ez nem kalotaszegi specialitás. De a változás mértéke és súlya már ítélőszék Kalotaszeg felett.

Az alábbi táblázat az 1931—1940 közti születések és halálozások számának évi átlagát az évtized-közepi népességhez való viszonyítás alapján tünteti fel.

	1930—1941 az élve születések abszolút száma	népmozgalom a halálo- zás	születé- sek többlete	1000 lélekre születés	halálozás	szaporo- dás
Kalotaszeg magyar közs.	673	538	135	23.28	18.60	4.68
„ román „	106	73	33	27.71	19.77	8.54
Kalotaszeg összes „	779	611	168	23.81	18.68	5.13
A mai Kolozs megye többi községei	3731	2389	1342	31.54	19.88	11.66
A mai Kolozs m. össz.	4510	3000	1510	29.51	19.63	9.88

Keressük a vigasz-momentumokat, a megnyugtatókat, de nem találjuk. Minden vonatkozásban romlás! Az előző tabella utolsó és e fenti tabella negyedik sora az összehasonlítás alapja. Kalotaszeg magyar községeiben — a környezethez mérten — ma viszonylag még kevesebb a bölcső, valamivel több a koporsó s a születési többlet már félannyi sincs mint egykoron. Megjegyezzük ugyan, hogy a mai Kolozs megyében (Kalotaszeg nélkül) van négy magyar falu s elég sok vegyes község; a nagy többség azonban mégis csak a románságé.

Az index-számok útján válik plasztikussá az eltolódás mértéke. A mai Kolozsmegye többi (nem kalotaszegi) községeit választjuk az index-számok bázisául, hogy Kalotaszeg népmozgalmi tragédiáját éles világításban szemléltessek.

A népmozgalmi arányszámokból kiképzett indexek:

	Születési arány		Halálozási arány		Születési többlet	
	1901—10	1931—40	1901—10	1931—40	1901—10	1931—40
A mai Kolozsm. nem kalotaszegi közs.	100	100	100	100	100	100
Kalotaszeg magy. közs.	86.9	73.8	90.4	93.6	79.7	40.1
„ román „	87.2	87.9	96.7	96.4	67.2	73.2
Kalotaszeg összesen	86.9	75.5	91.1	94.0	73.3	44.0

Minden vonalon romlás! Ismét a mindkét végeről égetett gyer-tya hasonlatához fordulunk. Ugyanakkor, amidőn a magyar községek születési indexe a környezethez mérten 87-ről 74-re esik, a halálzási jelzőszám 90-ről 94 közelébe emelkedik. Kalotaszeg román községei — melyeknek a mérlege valamikor rosszabb volt a magyar falvakénál — jóformán teljesen azonos relációban maradt a megye többi román községeivel; sőt kétségtelen, hogy az árnyalati javulások eredményeképpen a természetes szaporodás-index e kalotaszegi román községekben érezhetően javult és felébe kerekedett Kalotaszeg magyar községeinek, amely utóbbiaknál a születési többlet ma már csak $\frac{2}{5}$ -ét teszi ki a vármegye nem kalotaszegi román többségű községeiben észleltnek. A szaporodási arány index-száma felére apadt. Maga a szaporodás kulcsa még jobban, mivel a román községek szaporodási rátája is lejjebb szállott valamivel. De inkább csak árnyalattal (12.70‰-ról 11.66-ra). A halandósági arányszámok sem vigasztalhatnak, legalább is kevésbé, mint egy emberöltővel ezelőtt.

Az egész kérdés: a sok irányú romlás annyira mellbe-vágó, hogy nem árt községenként is feltüntetni a népmozgalmi arányszámok változását. Mielőtt azonban a községek népesedési mérlege felett szemlét tartanánk, röviden értékelnünk kell a magyar községek halandósági hányadosát. Tisztáznunk kell, hogy vajjon a halandóság csekélyebb javulása és így a román környezethez mért relatív romlása vajjon tényleg a halandóság színvonalára befolyással ievő ú. n. *tartalmi* okokra vezethető-e vissza, avagy a korösszetételnek a románokéhoz mért gyorsabb szenilizálódására? A netaláni tényleges romlás — a közelmúlt gazdasági és politikai beavatkozások kihatásait átgondolván — egyáltalában nem lenne meglepetés. Az említett alternatívát azonban el kell oszlatnunk. Fikción alapuló standardizálás útján ez sikerül. A román népszámlálás korcsoportosításának említett tökéletlensége miatt kétségtelenül csak korlátozott pontossággal.

Ha a kalotaszegi magyar községekben 1931—40 közt a halandóság az egyes korcsoportokon belül olyan lett volna, mint Csonka-Magyarországon 1930/31. évek átlagában, akkor ezer lélekre 17.44 haláleset jutott volna; a többi kolozsmegyei (javarészt román községekben) 17.73‰. Tehát nem a magyar, hanem tulajdonképpen a román községek korösszetétele predesztinál valamivel nagyobb halandóságra s így a román környéknek egy halvány árnyalattal — hogy úgymondjuk — nagyobb halandóságra lett volna „jussa“, tisztán a korösszetétel alapján; ugyanis a nagyobb halandóságot feltüntető kisgyerek-létszám a román községekben sokkal népesebb. Ez a differencia azonban a halandóságnál nem nagy, mindössze 1.49%-át teszi a magyarság „várt“ halandóságának. Ennyivel lehetne a románság halandósága nagyobb a magyarságénál. Valójában azonban — mint láttuk — (a 18.60‰-es magyar halandósággal szemben 19.88‰ volt a megye többi községeinek halandósága), 6.88%-al nagyobb a román községek halandósága. Mondhatjuk tehát, hogy a románok kedvezőtlenebb helyzete kb. 22%-ban a kedvezőtlenebb korösszetétel számlájára irandó, ellenben kb. 78%-ban a tartalmi okoknak tudandó be.

1901-10 közt az 1910-es kormegoszlás alapján, de ugyancsak az 1930-31-es magyar halandóság alapul vétele a kalotaszegi magyar községeknek 16.52%-os, a környezetet képező román községeknek 16.91%-os halandóságra lett volna jussuk. Ez azt jelenti, hogy akkor a román többségű községek korösszetétele 2.36%-al „veszélyesebb” volt s ezért ennyivel lehetett volna nagyobb halandóságuk a magyar falvakénál, hogyha egyéb ú. n. tartalmi okok nem módosították volna halandósági viszonyaikat. A valóságban azonban a kalotaszegi magyar községek halandósága 23.91%, a kolozs-megyei többi községeké 26.45%; 9.60%-al volt kedvezőbb utóbbiaké a kalotaszegi magyar községekéénél. Érdekes, hogy a többlet-halandóság eredete miképpen változott. Akkor is kb. 25%-ban a kedvezőtlenebb korelosztás függvénye volt, míg kb. 75%-ban a tényleges halandóság rovására volt írható. Viszont a magyarság pozíciója jóval előnyösebb volt, amennyiben akkor 9.60%-al, ma már csak 6.88%-al magasabb a környezet mortalitása a kalotaszegi magyarságénál. A magyarság szenilizálódása, az ú. n. tiszta halandóságnak ezen ok miatt való romlása nagyobb fokú. A magyar községek halandóságának kisebb méretű javulását tehát részben — bár sajnos, csak kisebb részben — erre is visszavezethetjük. Világos ez, ha tekintetbe vesszük, hogy tisztán a korcsoportok eltolódása következtében, tehát korcsoportonként teljesen azonosnak megmaradó halandóság mellett a magyarság *összhalandósága* 16.52%-ról 17.44%-re romlott volna, míg a román többségű többi községeké 16.91%-ról 17.73%-re; tehát a magyarság romlási coefficiente 5.75%, a románságé 4.85%.

A terhes számok grádicsait azért kellett megjárunk, hogy tisztázhassuk a magyarság halandóságbeli felvértezetttségét, hogy vajjon ez öröndetes erőttöbblete-e fajunknak, avagy más okokra írható-e? Mint láttuk, a fölénynek nem teljes az ércfedezete. Bár tény az, hogy nagyobb részben nemcsak formalisztikus, a koreloszlásra visszavezethető az előny, hanem tényleges. A baj csak az, hogy a múlttal szemben ez a fölény a harmincas években meglehetősen meghalványodott. Sajnos, lehet arra számítani, hogy a gyermekszám eddigi csökkenése következtében gyorsulni fog a népesség szenilizálódása s ez arra fog vezetni, hogy a nem is nagyon távoli jövőben a magyar falvak halandósága eléri vagy éppen meghaladja a román többségű községek halandósági rátáját. Természetesen, ha a halandóságnak a színvonalát az egyes korcsoportokon belül sikerülne erélyes közegészségügyi intézkedésekkel és talán méginkább a halandóságot meghatározó gazdasági tényezők kedvezőbb befolyásolásával leszállítani, akkor ezt a színvonal-kiegyenlítési folyamatot mérsékelni, elodázni is sikerülne. Nem kell említeni azt, hogy ennek sokkal bizonyosabb útja-módja lenne az, hogy ha a kalotaszegi községeknek a végzetes lejtőre jutott születési dekadenciája megfordulna s ezzel a népesség előregedésének folyamata megállítódna.

A részletek e tekintetben is sokat mondanak, de egyébként is nagyon tanulságosak. Az alábbi tábla feltünteteti a kalotaszegi községek 1931—1940 közti népesedési mozgalmát, összehasonlítva azt az 1901—1910 közötti népmozgalmi viszonyszámokkal.

	születés	Jutott ezer lélekre ¹⁴				szaporodás
		1901—1910 halálozás	szaporodás	születés	1931—1940 halálozás	szaporodás
Jegenye	40.3	25.0	15.3	26.2	15.3	10.9
Nádasdaróc	23.8	19.0	4.8	13.5	15.8	2.3
Inaktelke	28.2	17.8b	10.4	17.1	16.1	1.0
Zsobok	25.9	21.3	4.6	23.6	22.1	1.5
Körösfő	33.8	20.9	12.9	27.5	19.0	8.5
Magyarbikal	36.8	28.8	8.0	29.5	17.6	11.9
Máköfalva	28.8	22.1	6.7	15.6	16.7	1.1
Sárvásár	24.7	17.7	7.0	17.2	20.5	3.3
Bogártelke	29.4	17.3	12.1	18.6	13.9	5.7
Ketesd	29.6	27.2	2.4	27.0	23.2	3.8
Magyarkapus	37.8	24.9	12.9	19.9	17.4	2.5
Méra	40.0	27.9	12.1	24.2	19.8	4.6
Magyarvista	36.9	22.0	14.9	18.5	15.4	3.1
Bánffyhunrad	30.4	22.9b	7.5	22.9	21.2	1.7
Jákótelke	36.7	22.9	13.8	19.6	10.6	9.0
Kispetri	24.1	19.3	4.8	23.1	20.2	2.9
Zentelke	26.5	26.1	10.4	23.3	20.5	12.8
Kalotadámos	28.2	23.1	5.1	22.6	17.7	4.9
Kalotaszentkirály	40.4	23.4	17.0	31.8	20.9	10.9
Kisbács	40.7	27.4	13.3	22.3	13.6	8.7
Türe	30.3	19.8	10.5	20.9	19.9	1.0
Magyarlóna	40.8	30.3	10.5	27.3	18.1	9.2
Sztána	29.9	28.0	1.9	20.4	16.9	3.5
Nyárszó	29.8	22.9	6.9	21.1	20.6	0.5
Középlak	34.5	23.0	11.5	20.2	18.9	1.3
Szucság	35.6	24.3	11.3	25.2	21.0	4.2
Magyarkiskapus	39.2	23.9	16.3	23.8	16.2	7.6
Győrővásárhely	35.9	26.3	9.6	15.5	18.2	1.3
Farnas	29.9	18.4	11.5	28.2	20.0	8.2
Magyarókerke	39.2	28.5	10.7	30.5	19.1	11.4
Váralmás	31.6	26.2	5.4	25.3	19.5	5.8
Nagypetri	38.9	25.9	13.0	30.5	18.1	12.4
<i>Együtt</i>	<i>34.04</i>	<i>24.42</i>	<i>9.62</i>	<i>23.81</i>	<i>18.68</i>	<i>5.13</i>

Minden vonatkozásban zsugorodás, szegényedés! Helyenként hallatlan mértékben.

Az indexek mutatják legjobban a változások mértékét.

100-nak véve az 1901—1910-es népmozgalmi arányszámokat volt az 1931—1940-es születési haláloz. szaporod. arányszám

Jegenye	65	61	70	Kalotadámos	80	77	96
Nádasdaróc	57	83	— 48	Kalotaszentkirály	79	89	64
Inaktelke	61	90	10	Kisbács	55	49	66
Zsobok	91	104	33	Türe	69	101	9
Körösfő	81	91	66	Magyarlóna	67	59	88
Magyarbikal	80	61	149	Sztána	68	60	185
Mákófalva	54	76	— 17	Nyárszó	71	90	7
Sárvásár	69	116	— 47	Középlak	58	82	11
Bogártelke	63	80	47	Szucság	71	86	37
Ketesd	91	85	158	Magyarkiskapus	61	68	50
Magyarkapus	58	70	19	Győrővásárhely	54	69	14
Méra	60	71	38				
Magyarvista	50	70	21	Farnas	94	109	71
Bánffyhunrad	75	93	23	Magyarókereke	77	67	107
Jákótelke	62	46	65	Váralmás	80	74	107
Kispetri	96	105	60	Nagypetri	78	70	95
Zentelke	91	78	123	<i>Együtt</i>	<i>69.9</i>	<i>76.5</i>	<i>53.3</i>

¹⁴ A községeket a magyarság csökkenő rendje szerint állítottuk egybe (az 1910-es népszámlálás alapján.)

Emeljük ki mindenek előtt, hogy míg 1901—1910 közt kivétel nélkül minden községben aktív volt a természetes népmozgalom mérlege, addig 1931—1940 közt már három olyan község akadt, amelyben a bölcső és koporsó versenyében a koporsóé volt a szomorú elsőség. Nem egyetlen kiragadott évben, de tíz év átlagában s így a „véletlennek“, vagyis a kiszámok esetlegességének ezekben nincs szerepe. Sárvásár, Nádasdaróc és Mákófalva ezek a községek. 1901-1910 közt sem volt kedvező a születési többletük, de mégis átlagban 6‰ volt természetes szaporodásuk. Vegyük még hozzá, hogy a magyar községek nagyobb részének ma 6 ezreléknél kisebb a természetes szaporodása; harminc évvel ezelőtt az ilyen község kivételszámba ment.

A születési arány *mindenütt* csökkent. Egyes helységekben félelmetes mértékben. Magyarvistan egy emberöltővel ezelőtt 36.9, újabban 18.5, Magyarkapuson valamikor 37.8, harminc évvel később 19.9 születés jutott 1000 lélekre. Igen kedvezőtlen a tendencia Gyerővásárhelyen, Mákófalván és Kisbácson is. A Nádasmente és a Kapus patak völgye és általában a Kolozsvárhoz közelebb eső falvak mutatnak nagy esést. A Felszeg és némileg az Alszeg (Almásmente) mintha ellenállóképesebb volna; igaz, hogy itt a színvonal, amelyről a natalitás eshetett, átlagbanvéve alacsonyabb volt, de viszont ezt a mértéket nagyjában jobban is tartotta. Kőrösfő indexe 81, sőt Kispetrié 96, Ketesdé, Zentelkéé és Zsoboké egyaránt 91. Tűrhető még Kalotaszentkirályé is (79) az átlagos 68-as indexxel szemben. De mit szóljunk a román többségű községekhez, amelyek születési indexének átlaga 81!

A *halandóság* nem alakult olyan egyirányúan és megnyugtatóan, mint amilyen nyugtalanítóan és hiánytalanul dekadensen a születési arány. A legtöbb községben ugyan szépen javult a hányados, de mégis akadt négy olyan község, amelyekben a 30-as években magasabb volt a mortalitás, mint a századforduló utáni években. (Sárvásár, Kispetri, Zsobok és Türe). Ezek közül Sárvásáron a romlás egészen jelentős: 17.7-ről 20.5-re. Viszont Jákótelkén és a Kolozsvár térszomszédságában fekvő Kisbácson (amelyet nem is lehet kalotaszegi községnek tekinteni) 1000 lélek után feleannyian sem halnak meg évente, mint 30 évvel ezelőtt. Utóbbi községben a halálozási arány nyilván nagyobb volna, hogyha a Kolozsvárott a klinikákon, kórházakban elhunyt községbelieket is hozzászámítanók az itt közölt számokhoz, amelyek az eset helye (és nem lakóhely szerint) tüntetik fel a halandóságot. Jákótelkén kivételesen alacsony volt e tíz év leforgása alatt a halandóság: mindössze 10.6 ezrelék. Bogártelke (13.9), Jegenye (15.3) és Magyarvita (15.6) mutatják a legkisebb halandóságot. 30 évvel ezelőtt e községek közül csak Bogártelke volt a kedvező élcsoportban. Akkor Sárvásár, Inaktelke, Nádasdaróc és Türe állottak az akkoriban rendkívül kedvező közegészségügyi viszonyokat tükröző 20 promilles arányszám alatt.

Úgy látjuk, hogy míg 30 évvel ezelőtt a régtől fogva tudni vélt korreláció (nagy születési arány = nagy halandóság és kis születési frekvencia = kedvező halandóság között) meglehetősen szigorú

volt, addig újabban mintha széttöredezett volna ez az összefüggés. Előttünk régtől fogva világos ok miatt. Nyilvánvaló ugyanis az, hogy ha egy kis közösségben az ifjúság a megcsappanó, sőt tartósan hanyatló születési szám folyamánaképpen egyre kisebb és az élemedett korúak egyre nagyobb szerepet játszik, akkor az egészségügyi viszonyok még oly jelentős javulása ellenére sem javulhat az 1000 lélekre számított halálózási arány, egyszerűen a koreloszlás nem kívánatos deformálódása miatt.

A természetes szaporodási arányból képezett indexszámok hanyatló sorából kiugrik 4 magyar és 2 román többségű község. A magyar községek közül Zentelke és Magyarbikal javuló eredményei különösen értékesek. Ugyanis e két községben a szaporodás egy generációval ezelőtt sem volt jelentéktelen s a magyar fajra oly sok megpróbáltatást jelentő idegen uralom idején tudtak mégis jelentősen javítani pozícióikon! Zentelkén inkább a születési arány viszonylag nagyfokú stabilitása révén, Magyarbikalon inkább a halandóságnak az átlagosnál nagyobb fokú javulása folytán. Ketesden és Sztánán, ahol a szaporodás kulcsa szintén nagyobb volt a 30-as években mint egykoron, a szaporodás eredeti rátája elenyésző volt és így a javulás nem jelent sokat. A román falvak természetes szaporodásának hiánytalan őrzése bizony nagy intelem: vajjon nem borítja-e el idővel a bőven hömpölygő áradat a magyar szigetet? A szaporodási indexek ugyanis azt mutatják, hogy egész sora akad a magyar községeknek, amelyekben a születési többlet mai mértéke egészen neveltséges töredéke már csak a réginek. Így pl. Inaktelkén, Magyarapuson, Középlakon, Türen, Győrővásárhelyen. (Korántsem áll tehát az, hogy csak egyes elszigetelt községekről van szó).

A Központi Statisztikai Hivatal lekötelő szívésségéből¹⁵ rendelkezésemre állanak az 1941/42-es népmozgalmi eredmények községenként. Tudjuk, hogy a nagy fordulat: a bécsi döntés Erdélyszerte, de különösen a Székelyföldön igen kedvező hatásokat váltott ki a népmozgalom s elsősorban a születések gyakorisága terén. A későbbi (főleg 1942 utáni) eredmények a területi részletelemzés céljaira már alig alkalmasak, mivel a katonai és munkaszolgálatra behívottak nem minden vidék népességét érintették egyforma mértékben. Erdélyen belül azonban az 1941-es év egészében s az 1942. év nagyobb fele a részletes összehasonlítások céljaira is tűrhetően alkalmas.

Kalotaszegen a születési hányadosnak az említett renesszánszát *egészében* véve *nem* leljük fel, de akad több község, amelyben a születések száma s aránya nagy lendületnek indult s maga a természetes szaporodás is jóval kedvezőbb, mint az 1931—40-es évek átlagában.

Hiba volna a változás hatását úgy lemérni, hogy az egész előző évtized népmozgalmi adatait hasonlítanók az 1941/42-es év adataival. Ugyanis a születések csökkenésének folyamata a 30-as években csaknem állandó volt s ezért az összevetés realisabb akkor, hogy ha az 1936—40-es évek átlagát viszonyítjuk a legújabb két esztendő

¹⁵ Thirring Lajos min. osztálytanácsos és Barsy Gyula min. titkár uraknak tartozom ezért különös köszönettel és hálával.

eredményeihez. A következtetések értékét erősen alterálja az, hogy csak két esztendő adataival operálunk; előfordulhat ugyanis — s nem is ritkán, — hogy éppen kivételes két egymásutáni év megbillenti e normális számokat egy-egy olyan kisebb megfigyelési területen belül, mint amilyen a néhány száz lelket számláló falu.

Azonban egészben véve a két év mégis mond már valamit; a netán szélsőséges községi adatok jobbára kiegyenlítik egymást és a több mint 30.000 lelket számláló Kalotaszeg népmozgalmi viszonyainak mértékéül elfogadható e két esztendő eredménye.

Az összehasonlított értékek a következők:

	élve születés évi átlaga	halálozás évi átlaga	szaporodás	Viszonyítás alapján szokás népesség
1936—1940	764.6	595.8	168.8	32.480 ¹⁶
1941—1942	688.5	538.5	150.0	32.242
	1000 lélekre			
1941—1942	21.35	16.70	4.65	
1936—1940	23.54	18.34	5.20	

Egészben véve tehát — emelkedés helyett — határozottan csökkent a születési szám s közel oly mértékben a halálozások száma is. A születések többlete egy árnyalattal szintén visszaesett. Fellendülésnek tehát nyoma sincs. A halálozási hányados jelentős javulásának örülnünk kellene, de ami a réven megkerült, elveszett a vámon. Sőt több is annál.

Lényegesen megváltozik a kép, ha a részletekbe megyünk. (A javuló születési és szaporodási arányok cursiv szedéssel.)

	Jutott 1000 lélekre az			1941/42		
	1936/40			1941/42		
	születés	halálozás	évek átlagában szaporodás	születés	halálozás	szaporodás
Jegenye	23.51	15.78	7.73	20.64	15.08	5.56
Nádasdaróc	16.28	12.79	3.49	15.06	12.05	3.01
Inaktelke	17.51	17.79	— 0.28	9.26	9.26	— ¹⁷
Zsobok	23.40	23.09	0.31	31.30	19.26	12.04
Kőrösfő	28.04	17.53	10.51	20.80	13.72	7.08
Magyarbikal	25.95	16.65	9.30	23.81	10.82	12.99
Mákófalva	13.61	19.08	— 5.47	18.17	13.41	4.76
Sárvásár	20.41	20.41	—	26.31	19.30	7.01
Bogártelke	22.61	13.08	9.53	13.01	15.07	— 2.06
Ketesd	27.27	20.95	6.32	23.71	10.87	12.84
Magyarkapus	20.85	18.27	2.58	17.91	15.42	2.49
Méra	22.80	19.63	3.17	19.59	12.32	7.27
Magyarvista	17.41	15.18	2.23	14.59	15.72	— 1.13
Bánffyahunyad	22.46	21.62	0.84	21.09	20.11	0.98
Jákótelke	22.92	11.04	11.88	18.15	14.11	4.04
Kispetri	22.61	20.38	2.23	34.80	20.00	4.80
Zentelke	31.44	19.62	11.82	25.62	19.66	5.96
Kalotadámos	26.18	17.28	8.90	13.89	19.44	— 5.55
Kalotaszentkirály	31.79	20.51	11.28	22.77	21.35	1.42
Kisbács	20.78	13.08	7.70	16.05	11.11	4.94
Türe	19.20	19.20	—	20.37	17.02	3.35
Magyarlóna	27.57	17.09	10.48	24.45	16.39	8.06
Sztána	20.22	18.41	1.81	25.00	17.59	7.41
Nyárszó ^{17/a}	24.55	25.57	— 1.02	15.58	20.73	— 5.20

¹⁶ 1938. június 30-ra beiktatott népesség (nyers átlag.)

¹⁷ Javulás az előző időszakhoz képest.

^{17/a} A tábla folytatását l. a következő lapon.

	1936/40		Jutott 1000 lélekre az		1941/42	
	születés	halálozás	évek átlagában szaporodás	születés	halálozás	szaporodás
Középlak	19.53	18.42	1.11	25.97	16.57	9.40
Szucság	25.99	22.63	3.36	21.06	18.37	2.69
Magyarkiskapus	26.08	18.06	8.02	25.42	18.27	7.15
Gyerővásárhely	15.44	15.97	— 0.53	18.74	18.74	— ¹⁵
Farnas	28.77	21.10	7.67	22.00	17.11	4.89
Magyarókerke	28.22	20.43	7.79	35.43	18.37	17.06
Váralmás	23.35	14.39	8.96	25.67	20.38	5.29
Nagypetri	29.05	13.57	15.48	21.03	12.27	8.76
<i>Összesen</i>	<i>23.54</i>	<i>18.34</i>	<i>5.20</i>	<i>21.35</i>	<i>16.70</i>	<i>4.65</i>

Az egyes adatokat kommentálni avagy éppen határozott szabályszerűséget felállítani azokkal kapcsolatosan akkor lehetne, hogyha legalább 4—5 évre vonatkoznék a második adat is. Bízva abban, hogy az igen gyökeres változások mégsem szoktak véletlen termékei lenni, azt kell mondanunk, hogy néhány községben valóban bizonyos *regenerálódás* nyomai észlelhetők. Egész kifejezetten Zsobokon, Sárváron és a közelmúltban leginségesebb demográfiai képet nyújtó Mákófalván, valamint Középlakon, Sztánán s az eddig is szapora Magyarókerékén. A természetes szaporodás ezeken felül még több helyen is javult, de inkább csak a halálozási arány kisebbedése okából. Érdekes, hogy a fenti községek közül — az egyetlen Magyarókerékét kivéve — egyik sem fekszik közvetlenül az új országhatár mentén. Ellenben a legnagyobb esést a közelmúltban jó szaporodást feltüntető községek közül a határmegvonás folytán sok erdőt veszítő Kalotaszentkirály mutatta (31.79%-os születési aránya 22.77%-ra zuhant s még a halandóság is romlott egy keveset: 20.51%-ról 21.35%-re). A Felszeg és Alszeg átlagban véve jobban tartotta magát s a javulások nagyrésze s közülük a jelentősek csaknem kivétel nélkül ide esnek. A Nádasmente legtöbb községében folytatódott a hanyatlás. Ma a legbetegebb községek itt vannak: Inaktelke, Bogártelke, Magyarvista, Nádasdaróc s a Felszegről Kalotadámos és Nyárszó (ahol a nagy esés talán véletlen műve, de a határmegvonással is némileg összefügghet). Ezek régebben átlagförlöttiek voltak. Különösen az 1941/42-es oszlopok számai igazolják, hogy Kalotaszegen nemcsak a népviselő tarka, de a népmozgalom is szinte hihetetlen variációkat és kombinációkat mutat. Szinte megannyi „egyéniesség”. Persze a tarkaság fokában szerepe van annak is, hogy csak két évről van szó. Végül annak is, hogy ezek az adatok az eset helye és nem a lakhely szerint mutatják az egyes népmozgalmi aktusok gyakoriságát. Különösen a halandóság egyes rendkívüli alacsony értékei tűnnek el a helyesebb — lakóhely szerinti — feldolgozás nyomán. A Központi Statisztikai Hivatal rendelkezésemre bocsátotta az 1941/42-es adatokat ily feldolgozásban is. Térkímélés céljából ennek közléséről lemondunk. Az eltérések nem jelentősek. A Bánffyhungyad környéki helységek kedvezőbb pozíciója e számításnál szinte még nyilvánvalóbbá válik, Kolozsvár környéke s a Nádasmente helyzete romlik. E vidékről

¹⁵ Javulás.

többen mennek a klinikákra. E helyesebb módszer szerint a halandóság legkisebb volt az 1941/42. évi átlagban a változatlan számot mutató Magyarbikalon (10.82), Ketésden (11.86), Nádasdarócon (12.05) és még csak ezután Inaktelkén (12.11), amely pedig az eset helye szerinti feldolgozás alapján vezetett (9.26). Legnagyobb a halandóság Nyárszón (22.08), Zentelkén (21.45) és Kalotaszentkirályon (21.35).

Ha már felvetettük a határmegvonásnak a népmozgalomra feltehetőleg gyakorolt hatását, érdemes a vizsgálat útját végigjárni. Felettébb mechanikus, de éppen ezért az önkény vádjával aligha illethető módon különválasztottuk azokat a magyar többségű községeket, amelyek a bécsi döntés által megvont határtól légvonalban maximum 5 kilométerre fekszenek és amelyeknek a határmegvonás feltehetőleg fontos gazdasági érdekeit keresztezte. A másik csoportba soroztuk a távolabb fekvő községeket, amelyeknek a feltevés szerint a visszatérés osztatlanabbul jót jelentett vagyis amelyeknek jobban ment a dolguk. Ezek számából a mezőváros-jellegét egyes népmozgalmi tüneteivel is igazoló Bánffyhunyardot leszámítottuk.

	Jutott 1000 lélekre az					
	1936/40		évek átlagában		1941/42	
	születés	haláloz.	szapor.	születés	haláloz.	szapor.
I. A határtól 5 km-nél közelebbi községekben ¹⁹	25.92	18.25	7.67	21.99	18.16	3.83
II. A határtól 5 km-nél távolabb eső községekben	22.16	18.81	3.35	20.19	15.92	4.27
III. A határtól 5 km-nél távolabb eső községekben B.-Hunyad nélkül	22.07	17.85	4.22	19.88	13.22	6.66

Szinte frappáns a változás. A határszéli, jórészt megcsorbitott határu vagy egyébként komoly érdeksérelmet szenvedett községek természetes szaporodása pontosan felére esett, a távolabb fekvő községeké (Bánffyhunyard nélkül) több mint 50%-al javult; e javulás ugyan kizárólag a halandóság szép esésének a produktuma, de azért a születési arány is lényegesen kevésbé romlott itt, mint a határmenti falvakban. (Utóbbiak születési indexe — az első periódusét 100-nak véve — 84.8, míg a távolabb fekvő községeké 90.1).

Az elválasztás elég mechanikus volt. Ha a szorosabb értelemben vett Felsőszegből, a Bánffyhunyard környéki és tagadhatatlan gazdasági *egységet* képező kis medencéből kiválasztjuk a határmenti s a távolabb fekvő magyar községeket, akkor az eltolódás még jellegzetesebbé válik.

	Jutott 1000 lélekre						Első szakasz szaporodás = 100 volt a másodiké
	születés 1936/40	születés 1941/42	halálozás 1936/40	halálozás 1941/42	szaporodás 1936/40	szaporodás 1941/42	
Felső-Kalotaszeg							
Határmenti községeiben ²⁰	29.28	21.14	19.69	20.09	9.59	1.05	11
Távolabbszéli ²¹ „	25.12	24.45	18.96	14.47	6.16	9.98	1.62

¹⁹ Kalotaszentkirály, Zentelke, Kalotadámos, Jákótelke, Nyárszó, Győrővásárhely, Magyarbikalon, Magyarbikapus, Magyarlóna

²⁰ Kalotaszentkirály, Zentelke, Kalotadámos, Jákótelke, Nyárszó.

²¹ Ketesd, Körösfő, Magyarbikál, Sárvasár, Sztána, Zsobok; ezek közül Körösfőt némi joggal az első kategóriába, a határmegvonás sújtottjai közé is számíthattuk volna.

Ami az egyiknek áldás, a másiknak átok! A határszéli községek népmozgalmának a törése általános és egyben teljes. A születési arány zuhanása mellett még a halandóság is romlott valamivel. A bennebb fekvő községekben a születési ráta alig romlott, a halandóság jelentőset javult. A szaporodás megnyugtató iramban emelkedett. A regeneráció jelei. Teljes szerepcsere a két kategória között.

ADATOT ADATRA HALMOZTUNK, de maga a probléma szinte érintetlen maradt. Benne szunnyadt az anyagban. Mintha félt volna megszólalni. S kissé magunk is félünk megszólaltatni. A helyi ismeretek elégtelensége s a számanyagnak — a tudomány igényeihez mérten — elégtelen tagoltsága okából. A tények pontos ismeretének viszonylagos hiányában a látás fegyveréhez folyamodunk, vállalva az ezzel járó kockázatot.

Kalotaszegen a népesség szaporodása a múltban is csak mérsékelte volt. A dekadencia, amely helyenként egykére és általában is igen széleskörű gyermekszám-korlátozásra vall, mégis új tünet. Okai közt vannak olyanok, amelyek inkább csak *tünetek*, mélyebben fekvő s a statisztikus által nehezen kitapogatható okok folyamán. Hogy a nagyobbodó igények s kivált a költséges, szép népviselet, a családgazdálkodás szempontjából árnyoldalakat jelentő „cifrálkodás” egyik ilyen tünet, ebben nem kételkedünk; még ha népszerűtlen és „maradi” is ez a felfogás. De hiszen régen is különlegesen és költségesen öltözködött Kalotaszeg! Vagy ma és tegnap, eszmények devalválódásának, akadályok tornyosulásának közel-múltjában fontosabbá vált a külsőség és nehezebbé a szükséglet biztosítása? A jövőtlennek látott és kelletlenül várt kis jövevények azért is gyérültek volna, mert a mának-élés és a jövőtől-félés ígézetétől deprimálódott közvélemény a színvonalon-maradás külsőségeit hathatósabban propagálta? Ennek oka? A népjellemben fekvő ősi ösztönökkel: a kitűnni vágyással, az esztétikai szükségletekkel és szokásokkal kellene jobb ismeretséget kötni és vitába szállani. De mégis ismételten hangoztatjuk: régen is cifrázkodtak s a családi fészkek mégsem voltak olyan néptelenek és hidegek, mint ma. A főök nem ez. Csak szál az okok szövédéjében.

Az igények növekedtek? Igen. De ez nem csak kalotaszegi jelenség. Viszont feltehető, hogy mivel e nép eredetileg is igényesebb volt, a fokozódással szembeszegeződő nehézségek már nyomósabb áldozatokat igényeltek. A népesebb család-okozta költségek mérlegelése éppen az igények növekedésének velejárója.

Az igények kielégítése elé háruló akadályok legalább is lépést tartottak az igények növekedésével. A kollízió élesebbé vált.

És mennyi inogás, bizonytalanság volt a megszállás idején! A családnak, a növekedésnek pedig mennyire kell a bizonyosság! Különösen annak az óriás többségnek a számára, amely a teljes hit és a teljes hitetlenség állapota között, valahol a középen él és amelynél az igények már fellépnek s a közműveltség nem áll egészen alacsony fokon. Az ütközésnek új meg új tápja támadt. A gyermekek elhelyezkedése, taníttatása, jövője, maguknak a felnőtteknek a tisztességes érvényesülése egyre nehezebbé vált. Az anyagi lecsúszás

lehetőségei sokasodtak s ezek a különben sem hiányzó konsziderációs hajlamot fokozták.

De ne írjunk mindent, a kelleténél is többet az *idegen uralom* magyar életteret csökkentő befolyásának a számlájára. Bár csak enyhén sejtettük is e pár szóval azt, hogy a csodálatosan ösztönös és öntudatos, a térfoglalás eszközeiben nem válogató és az erők megbénításában, gúzsbakötésében nem pihenő imperium kártevéseit, alig ellenőrizhető hajszásalerek közvetítésével érvényesülő rontó erejét nem szabad lebecsülnünk. Kalotaszegen különösen nem! Hiszen egy felettébb individuális lelki beállítottságú, a maga lábán élni szerető és tudó, szolgálni nem szívesen menő, egyéni kezdeményezésre képes, sőt ezzel élő-haló nép került itt olyan idegen uralom alá, amely a megélhetési s kivált haszonszerzési forrásokat jelentő pozíciókat az uralkodó faj és érdekeltei számára kisajátította. De belekerült ez a külseje s életformája szerint egyaránt individuális nép egy olyan *korszakba* is, amely a közhatalmi omnipotencia folytonos térfoglalásával, a beavatkozás szellemének erősbödésével éppen azt a geniuszt és mozgató erőt támadja meg, amely a szűk határu, sovány talajon megélni nem tudó fajnak a *többletet* jelenti: a vállalkozás, a kereskedés, az egyéni kvalitások maradéktalan érvényesülési lehetőségét. Ez pótolta ki a korlátozott milieu erőforrásait. Elvégre görbe útakra is tévedtek némelyek a faji sovinizmus és az állami omnipotencia gúzsbakötéseit lerázandó. Ámde ez hihetőleg kicsiny kisebbség. És vajjon a gyermekszám végzetes és végletes apasztása maga nem-e szintén „görbe út“?

A kalotaszegi mikrokozmosz minden bizonnyal még mindig egyoldalú diagnózisa kialakulóban van: a kollektívizmus irányába elhajló kornak és a korrupcióval nászt ülő sovinizmus körjének az áldozata Kalotaszeg népe. Bizonyosan nemcsak ennek. Ha valahol a ruha és a pompa luxusa minden áron kikényszerített szükségletté válik, ott a gyermek és a család előbb-utóbb luxussá s a legnemesebb értékek másodrendűekké degradálódnak. Itt a lelki élet gyökereivel is valószínűleg bajok vannak. Matriális életszemlélet? Szó és ítélet, amely ércfedezetet akkor nyer, hogyha más vidékek, fajok lelkiülete, az étellel való szembenállása tárgyilagos serpenyőbe vettetik s mellette Kalotaszeg könnyűnek találta.

A mondottakat így foglalhatnók össze: az élettér megszűkült. Az élet sokoldalúsága megszűrkült. Ha nem vehet földet, nem bérelhet tetszése szerint erdőt-legelőt, ha nem kereskedhetik tetszése szerint állattal-fával, ha nem iskoláztathatja s nem helyezheti el gyermekét ott és úgy, ahogy a család érdeke megkívánja, akkor a feleslegesség és a reménytelenség érzése támad fel a kalotaszegihez hasonló átlagemberben. Minél több a ráció és minél kevesebb a mystika. Úgy nézzük: az előbbiből túlsokja, utóbbiból túlkevese van a kalotaszegi magyarnak, fantáziája és művészi érzéke ellenére is. Örölnénk, hogyha a nép hivatott ismerői revízió alá vennék ezt a klasszifikálásunkat.

Ami a mondottakon felül van: azt elvégezték — kivált a városhoz közel — a versenytől sarkalt s nem ritkán sovén érzelmektől is vezetett lelkiismeretlen orvosok. Érdemes volna egyszer hiteltérde-

lően végére járni azoknak a szállongó híreknek, amelyek fölöslegesen elvégzett petefészek-kiirtásokról s művi abortusok légióiról szólnak. A mindinkább vállalt és kényszerült cseléd-sors vajjon mit ártott a szülő tevékenységnek, a biológiai állapotnak? Ismét egy kérdés, ami pozitív felelet híján inkább csak a nyugtalanító fantáziához szól.

Látjuk íme a túlságosan leegyszerűsített és mégis elég sokféle közvetlen és közvetett okot, amely Kalotaszeg új generációiban rendeket vágott, a virágokat bimbóiban elhervasztotta. Az említettek — mindenekelőtt az életforma átmeneti (imperiumváltozással összefüggő) és állandó irányzatából folyó (kollektivizálódás) sérülései — kollíziót teremtettek egyrészt a családalapítás és gyermeknemzés öröme és másrészt az egyéni érdek közt. A jövőt a jelenért eltemető Ézsau-szemléletű önzés erősebbnek bizonyult a nagy család, a magyar közösség érdekeinél, amely a bő virágzást követelte volna. Véglegesen? A válasz attól függ, hogy egyengetjük-e útját egy olyan közösségi életnek, amely az egyéni kezdeményezést, a kiválók érvényesülését, a sajátos értékek hiánytalan kibontakozását, a munkatöbbletek lehető jutalmazását nem üldözendő bajnak, de a haladás lendítő kerekének vallja. Az ilyen közösségi életben hívók mernek és tudnak olyan szintézisek felé törekedni, amelyek meghagyják a köznek maradéktalanul azt, ami a közé, de meghagyják az egyénnek azt, ami maradéktalanul az egyéné. Egy általános népesedéspolitikának rég hirdetett magva ez. Mikrokozmosz testére szabott. De úgy véljük: különösképpen talál mikrokozmoszunkra: Kalotaszegre. A színhely értékéhez szabott s a tehetségesebbet-szorgalmasat jutalmazó s a felelős termelésre, találékonyásra serkentő adó, másrészt pedig az örökösödési jognak a többgyermekes családok érdekében való gyökeres reformja megszabadítaná sok hibájától s vele népesedési problémájától a színfoltos Kalotaszeget.²²

Nem kétséges az, hogy a házassági termékenység fokozásának s a népegészségügy gyökeres javulásának — az említett, *általános* előfeltételeken kívül — vannak mindenütt *helyi* eszközei is. A két eszköz-csoportnak *együtt* kell hatniuk, hogy tömítve s időállásban érvényesülhessenek a jó hatások.

Ezek a lokális segítségerek sokfélék lehetnek. A legelső közülük pl. szintén inkább csak előfeltétel s a helyi irányító szervek hatalmi körén túlmenő medicina. Ha ugyanis *együtt* volna az erdőben-legelőben gazdag havasalja, s a gabonatermesztő, vállalkozó magyarok medence-vidéke, akkor az élettér nemcsak a területnövekedés arányában nőne, de azon túlmenőleg: a gazdasági funkciók egész seregének ugyanis éppen ez az egység az *előfeltétele*. Ma nincs együtt az egymásra tált két terület.

Ha igaz az, hogy a magyarság s kivált a kalotaszegi magyarság *minőségbeli többlet*, akkor ebből az folyik, hogy mezőgazdaság-

²² Az olvasó figyelmét legyen szabad felhívnom „Népesedéspolitika és többtermelés” (Sárospatak, 1922.) és „A mezőgazdasági termelés átalakítása, különös tekintettel a beavatkozás társadalompolitikai jelentőségére” (Budapest, 1935.) c. tanulmányaimra, nemkülönben a „Társadalomtudomány” egykeankétján kifejtett s a folyóirat 1924. évfolyamában megjelent véleményemről.

ban, népiparban s talán még gyáriparban is a maiaknál *különb* teljesítmények volnának várhatók. Ez az értékes sziget megérdemelné egy közép fokú mezőgazdasági szakiskolát, *kísérleti teleppel, mintagazdasággal*. Hogy a sovány talajt az értelem kövérítse és hozzon ki belőle különbet, nagyobb faji értékűt. A legjobb minőségű vetőmag, az érdes klíma mellett kitermelhető legalkalmasabb gyapjú, a legjobb minőségű lencse-fajta, a legracionálisabb és legnagyobb hozadékra képesítő méhlegelő, a legjobb testalkatú bivalyok, a legjobban tejelő tehenek okos és talán törzskönyvezéssel is előmozdított szelektálása: egytől-egyig kötelező alkalmak a nemes versenyre. Egy komoly, a mai mérai méreteit messze felülmúló tejfeldolgozó telepet kellene létesíteni. A dán szövetkezetek alapelveit és becsületes prosperitásuk apró fogásait egyaránt alkalmazva. Bánffyhunyard jó székhelye lehetne; Kolozsvár és Nagyvárad mindent könnyen felvenne s az állattartás haszna megnövekednék.

Az ízlés, a művészet és a szorgalom — pénz. Kőrösfő beszélhet erről. Az alkotáshoz anyag is kell. Egyre kiáltóbb e téren az inség. El kell látni mindenáron azt az ötletgazdag népet selyemfonállal, színes gyapjú, illetve gyapotszállal, a netán hiányzó vászonanyaggal és meg kell szervezni felelősségteljes altruizmussal vagy — ami ezzel tulajdonképpen egyet jelent — a szövetkezésben rejlő okos önértéket igába fogva: az *értékesítést*. Egyszeriben kitágulnak a szűk községhatárok és megnő az *élettér*, megnő a becse, a rációja a családi segítő munkaerőknek. Hogy a fafaragászat művészetileg értékes termékeire ugyanaz áll: kézenfekvő. Az is, hogy a fában gazdag távolibb vidékek gravitációs központja, Bánffyhunyard fafeldolgozó gyárakat s a nép adottságait is tekintve — elsősorban bútorgyárat kapjon. És vajjon Bánffyhunyard, a szokatlan méretű nagy állatvásárok színhelye nem volna-e alkalmas hely bőrfeldolgozó gyár számára? (Mellékesen bórdíszműiparra is gondolunk.)

Tarka lehetne ez a terület foglalkozásilag, existencia-források tekintetében, akár csak tarka népviseletileg és népének művészi hajlamait illetően.

Mindezek azonban igazi értelmet és lendítő szárnyakat akkor kapnak, hogyha a terjeszkedés és a boldog virágzás *elemi* indítékait mozgásba hozó és fentebb vázolt *általános* népesedéspolitikai eszközöket mint keretet és mint légkört megvalósítjuk.

SCHNELLER KÁROLY

LÁZADÁS A CIVILIZÁCIÓ ELLEN

AZ EURÓPAI TÖRTÉNETFILOZÓFIÁNAK Spengler óta legközpontibb kérdésévé vált a nyugati civilizáció sorsa. Az első világháború után sokáig keresztút előtt találta magát az európai szellem. Nemzeti szocializmus, bolsevizmus, demokrácia hármasszorításában ténfergett a politikai gondolat; a tudományos gondolkodás a szellemtörténet, pszichologizmus, majd a filozófiai irány ösvényén botorkált; a művészetek minden ágában egyetemes lázadás tört ki mindaz ellen, ami addig volt, még az exakt tudományokban is válság jele mutatkozott: pozitív adatokat gyűjtő tudósok egymásután kezdtek a természetfilozófia felé tapogatózni. A technika elképesztő lépésekkel haladt s az emberek itt-ott kezdtek hasonlítani lélektelen gépeikhez.

Mindezek a jelenségek, bár szétszórta és időrend nélkül tűntek fel a szellem megnyilvánulásainak legkülönbözőbb területein, a gondolkodó elmék számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy egy készülődő roppant arányú, egyetemes civilizáció-válság előjelei.

A szépirodalomban már évtizedekkel Spengler előtt megtaláljuk a válságnak látomászerű megsejtését (Madách), de a történetfilozófiában csak az Untergang des Abendlandes (1918—22) után jelennek meg civilizációnk sorsával foglalkozó, világjáró írások. Csakhamar elindul *Bergyájev Új középkora* (1924), két év múlva elütő hangként feltűnik az optimista *Keyserling*, hogy utána *Ortega y Gasset* még sötétebb reménytelenségnek adjon helyet A tömegek lázadásában (1929).

MIG EURÓPA így aggódik jövődjéje miatt, körülbelül Spengler nagy művének megjelenése tájáig, az amerikai *Lothrop Stoddard*¹ is foglalkozik a civilizációt fenyegető veszélyekkel.

Stoddard szabatosan megfogalmazza, hogy mit ért civilizáció alatt: politikai és társadalmi szervezethez s közösségi életet, a természet erőinek használatát s uralmat felettük, az ember alkalmazkodását az új környezethez, amelyet ő maga teremtett meg, a tudást, a tökéletesedést, a művészetet és a tudományt. Kiindulási pontja neki is ugyanaz, mint Spenglernek: a nyugati civilizációt a pusztulás veszélye fenyegeti, általános lázadást figyelhetünk meg ellene. E lázadás okát kutatva tér Stoddard sajátosan egyéni megállapításaira. Szerinte az emberiség nem azért lázadozik a civilizáció ellen, mert az roppant méretei miatt saját belső növekedésének feszítésére készül összeomlani, nem azért, mintha elviselhetetlenné vált volna az emberi élet számára, hanem azért, mert az emberiség kezd elkorcsosulni és képtelenné válni a civilizáció terhének hordozására. Az értékes egyéniségek igen megfogyatkoztak s az értéktelenek váratlanul megsokasodtak. Értékes az, aki alkalmas civilizáció fenntartására és képes annak fejlesztésére. Gyakorlati mérője az *eszesség*, melyet teszt módszerek intelligencia-vizsgálataival lehet megállapítani. A tesztek tanúságai szerint háromféle eszességi csoport különböztethető meg: magas (A), közepes (B), alacsony (C) eszességi csoportok, ezek között

¹ L. Stoddard: Lázadás a civilizáció ellen. Bp. Stádium, 8. n. és ford. n. (Megj.: 1944. Dr. Horváth Dániel fordítása nyomán átdolgozta Sulyok István.)

plus-minus átmeneti osztályok találhatók. Foglalkozás szerint A csoportba tartoznak a szabadfoglalkozású értelmiségiek, B-be kereskedők, iparosok, hivatalnokok, szakképzett munkások, C-be közönséges munkások, nap-számosok. Faj szerint A-ba az angolszászok és németek, B-be skandinávok, C-be lengyelek, olaszok. (Természetesen Amerikába bevándoroltakon végzett vizsgálat alapján.) Az A és a B-plus csoportbeliek alkalmasak a civilizáció fenntartására, sőt fejlesztésére, a C, különösen pedig a C-minusbeliek elviselhetetlennek tartják, meghaladja erejüket, nem tudnak lépést tartani vele s ezért fellázadnak ellene. Az alacsonyabbrendű embert nevezi Stoddard *underman*-nek szemben az értékes *superman*-nel. A civilizáció ellen csak az *underman* lázad és az olyan féltengelyű, „eszels” zseni, mint Rousseau vagy Tolsztoj.² Az *underman* nem haladást, hanem visszaesést kíván. Mivel nem civilizálható, hadat üzen a civilizációnak, primitívebb életformát óhajt, egyszerűbb műveltséget a differenciált helyett. Ösztönösen irtózik a civilizációtól és szenvedélyesen gyűlöli a felsőbbrendűséget.

A civilizált országok népességében mégis az értékes elemek szám-szerűleg változatlanok vagy fogynak, míg a közepes és értéktelen elemek rohamosan szaporodnak. Miért szaporodik és fenyeget elnyeléssel az *underman*? Elsősorban azért, mert a *superman*-nek nincsenek meg az anyagi feltételei, hogy sok gyermeket nevelhessen a maga igényes életszínvonalára szerint. Másodsorban főleg a bolsevizmus, a demokráciákban pedig az emberbaráti intézmények segítik, gondozzák, felemelik az *undermant*, nem gátolják meg a degeneráltak, bűnözők, munkakerülők, ostobák, gyengeelméjűek utódnemzését, sőt a természeti egyenlőségre hivatkozva segítik őket, életkörülményeiket az értékesekéhez színtezik. Eljárásuk — Stoddard szerint — a múlt két óriási tévedésén alapszik: az emberek *természeti* egyenlőségébe és a *környezet* személyiségformáló erejébe vetett tévhit. Úgy gondolják, hogy társadalmi forradalommal egyenlővé lehet tenni az élet feltételeit s akkor egyenlővé válnak az emberek is. Ez a csalóka szívárvány tévesztette meg Rousseaut, a francia forradalmárokat, a szindikálistákat, a bolsevistákat s a demokratákat is. Szerinte nincs természeti egyenlőség, hanem eredendő és örök *egyenlőtlenség* ember és ember között. Ezeken a különbözőségeken a környezet hatása alig változtat, mert az egyéneket elsősorban az átöröklés vastörvénye határozza meg. Az egyenlőtlenségek átöröklődnek nemzedékről nemzedékre. Mindig voltak és lesznek A—B—C-egyedek, hacsak fajnemesítéssel nem irányítjuk a születéseket. Egyes egyének, osztályok, fajok apriori képesek a civilizációra, mások eleve képtelenek hordozására. Ez utóbbi elemek óriási tömegét lázítja fel a bolsevizmus, az anarkizmus s akarata ellenére a demokrácia is a civilizáció ellen. Egyszerű, tömegeknek való civilizációt ígér nekik.

Stoddard tehát jónak s az emberi fejlődés céljának tartja a civilizációt. Ha tehát küzdeni akarunk a lázadók ellen, a *fajnemesítés*hez kell fordulnunk, hogy lehetőleg szaporítsuk a *superman*-eket és sterilizáljuk az *underman*-eket. Így aztán kialakul az eszesség arisztokráciája, az *aristodemokrácia*, mely egyedüli letéteményese a civilizációnak.

EDDIG STODDARD. E rendkívül világos, logikus és népszerűen megírt könyvből mindenesetre a negatív rész az értékesebb. Mindaz, amiben korunk bírálatát nyújtja: a civilizáció terhe, az egyenlőtlenség vastörvénye, az alsóbbrendűség végzete, a csábító egyszerűség, az *underman* lázadása, címekbe foglalt fejtegetései rendkívül meggyőzőek s helyenként

² V. ö. napjainkban Giono-val.

megdöbrentők, mint pld. az orosz bolsevizmus és a pesti kommun leírása. Egybevetve a fél évtizeddel később megjelenő Tömegek lázadásával, sokat sejtetően rajzolja meg egy sötét jövőendő bontakozó körvonalait. Míg Spengler és Ortega y Gasset pesszimizmusa kétségbeejtő távlatot nyit meg előttünk, Stoddard a fajnemesítésben ragadja meg azt a szalmaszálat, amit Bergyájev a katolikumban vél megelni.

Amit könyvének pozitív, az „új arisztokrácia“ születéséről szóló részében elmond, valahogyan igen egyszerűnek tűnik. Vagy talán az a baj, hogy minket túlságosan hozzászoktattak a bonyolult problémákhoz?

Stoddard írásán erősen meglátszik a természettudományos gondolkodás túlzottan racionális anyaghoz kötöttsége. A civilizáció hanyatlásának kérdését — úgy érezzük — nem lehet ilyen egyszerű biológiai pozitivizmussal elintézni, különösen annak, aki oly hevesen tiltakozik a környezettani pozitivizmus ellen, mint Stoddard. A civilizáció elleni lázadást nem lehet pusztán biológiai eredetű törekvésnek feltüntetni. Számolnunk kell sokkal mélyebb és bonyolultabb szövevényű okokkal is. Nem léphetünk el szórtlanul bizonyos lelki tényezők, irracionális elemek mellett, melyeket logikai úton talán ki sem lehet mutatni, de amelyek néha még az A-plusz superman-eket is szembefordítják a civilizáció túlkapásaival.

Az egész földet lángbaborító világégés fényénél ma úgy látjuk, hogy valahol a civilizációban is keresnünk kell a hibát. Elsősorban a technika korlátlan elszabadulásában. Az oltárra helyezett gép szembefordult alkotójával, aki messze eltávolodott minden természetességtől s hatalmas gépeivel magacsínálta világából már alig lát kifelé, Isten felé és befelé, a lélek felé. Ez pedig sokkal kétségbeejtőbb az underman lázadásánál.

SALAMON SÁNDOR

MAGYAR FIGYELŐ

PÁRTPOLITIKAI KÜZDELMEK

A HÁBORÚNAK, ha nem is utolsó fejezetéhez, de minden bizonnyal utolsó részéhez érkezünk el és kimenetele a logika vastraverzei helyett egyre inkább a szemben álló felek idegrendszerének szubtilis hálózatótól függ. Márpedig nemcsak a háború kimenetele, hanem annak természetes hullámmérete is döntően befolyásolja a magyar politikai életet és a háborús napi hírek hatása különlegesebb politikai műszerek nélkül is világosan felmérhető azokban a tömegekben, amelyeket eddig, legalább is látszólag a határainktól távol folyó hadi események alig érintettek és különösebb érdeklődésüket sem keltették fel. Ez év tavasza óta a helyzet gyökeresen megváltozott és az azelőtt még politikailag semleges vagy csekély érdeklődésű nagy tömegek — amelyek megelégedtek az optimista kijelentésekkel és jóslatokkal — ma a legélelkebben reagálnak minden hírre, és pedig olyan időszakban, amikor többé-kevésbé magukra hagyatva adnak hitelt a hozzájuk javarész alulról eljutó magyarázatoknak és fejtegetéseknek, anélkül, hogy módjukban állana felismerni azok valódi értékét és felfedezni a mögöttük meghúzódó szándékot. A mai, úgyszólván minden vonatkozásban latens politikai helyzetben indultak harcba a magyar politikai pártok, hogy a minden oldalról annyit hangoztatott nemzeti egységet még azon a néhány ponton is megbontsák, ahol az tényleg megvolt, vagy legalább is megvalósíthatónak látszott. Ámde kíséreljük meg eljutni a kérdés lényegéhez.

A JELENLEGI HELYZETET kétségkívül a magyar politikai élet néhány alapvető hiányossága idézte elő. Első helyen tartozik ezek közé az eszmék tisztázatlansága. A nagyjából értelmüket veszített jelszavak összeütközésében kizáróan érzelmeinek kiszolgáltatva tántorgott a nemzet az utóbbi nehéz időkben ugyanúgy, mint azokban, amikor ha nem is jogosultsága, de legalább lehetősége volt a kísérletezéseknek. Diktatura és demokrácia, parlamentarizmus és tekintélykormányzás, jobb- és baloldal, liberalizmus, marxizmus, fasizmus és bolsevizmus, ilyen vagy amolyan külpolitikai orientáció, lényegében már nem jelentett egyebet, mint bizonyos rokon- vagy ellenszenv nyilvánulásokat, anélkül, hogy a szavak jelentőségén bárki gondolkozott volna. Hatalmi, anyagi és egyéni törekvéseket lepleztek csupán ezek a felvetett szavak és történelmi tudatában támadták a magyarságot. A hangos politikai csetepatékon egyre élesebben tűntek fel a kormányok mulasztásai, a szervezési hibák, szociális hiányosságok, a szemhatáron előbb mesterségesen felidézett kód akaratlanul egyre szűkebb és szűkebb körre szorította a tömegek látási lehetőségét, mely a háború fokozódó nyomása következtében

egyre gyorsabban lovagolva a frázisok hátán, mindinkább radikalizálódott. A március 19-i események már egy olyan dekomponált politikai társadalommal találkoztak, amely annak jelentőségét felfogni nem volt képes. Kielégülést talált a Kállay-kormány pocskolásában (amelynek hibáit addig képtelen volt felismerni) és a zsidó-kérdés radikális megoldásában. A tömegek előtt az igazi magyar sorskérdések szinte teljesen háttérbe szorultak és mintha sokadalomban lennének, a jobboldal győzelmét ünnepezték ott, ahol csak a baloldal vesztett csatát.

MINT A POLITIKAI ÉLET EXPEDIENSEI, ebben az időben jelentkeztek új lendülettel a fórumon a pártok. A magyar szuverénitás sérüléseit figyelmen kívül hagyva indult meg március 19-e után a politikai élet, anélkül, hogy egyúttal a parlament is működésbe lépett volna. Néhány formális ülésen túl nem terjedt tevékenysége és a kormány, amely kifejezetten képviselőházi pártkormány, változatlanul a felhatalmazás alapján működik.

Az első bizonytalan hetek elteltével a helyes politikai érzéknek éppen úgy — ahogyan azt talán ma már megállapíthatjuk — mint a későbbi időkre szóló menlevél szükségének engedve, a pártok között egységmozgalom indult meg. Az ország figyelme a tárgyalásokra irányult, hiszen mindenki érezte, hogy egy erős és tényleges nemzeti egység a pillanat elkerülhetetlen követelménye volna. A pártok, sajnos, nem tudtak meg egyezésre jutni egymással. Most még időszerűtlen volna és módunkban sem áll a tárgyalások csődjének igazi okait feltárni, de a már eddig nyilvánosságra jutott adatokból is világosan kitűnik, hogy egyes pártok már a tárgyalások alatt nem egységre, hanem egyeduralomra törekedtek. Az ide vonatkozó dokumentumok a magyar politikai történelemnek egy igen érdekes és igen szomorú fejezetét fogják megvilágítani.

Az egységtárgyalások csődjének híre rendkívül kiábrándítóan hatott a közvéleményre. Mindenki tudta, hogy következménye a kérlelhetetlen nyílt harc lesz, amely magyar erőket állít szembe egymással, olyan időkben, amikor minden parányi erőt összefogva a keleti veszéllyel kellene szembeszállni és megerősíteni a magyar államiság pilléreit. A háborúba való teljes beavatkozás következményei, a szomorú áldozatok és újabb nehézségek éppen úgy tényezői a politika alakulásának, mint a harcterek eseményei és a semmiképpen le nem becsülhető titkos propaganda, amelyek együttesen szaggatják fel a politikai altalajt, hogy az megfontolás nélkül minden „megoldást” szívesen fogadjon.

Mint fentebb említettem, a jelenlegi helyzet kialakulásának egyik fő oka az eszmék tisztázatlansága. Ez a tisztázatlanság vonatkozik politikai életünk teljességére és annak szerveire. A kiegyezés utáni Magyarország lényegében a 48-as alapokon épült fel, tehát a liberális koreszmének megfelelően. A nemzeti eszmény azonban a 49-es volt: Kossuth független Habsburg-ellenes Magyarországa. A kiegyezés politikusainak ezt az áthidalhatatlan űrt kellett eltakarniok. A klasszikus demokrácia és a liberalizmus szellemében (egyik sem vált soha valósággá a magyar életben)

megteremtett parlamentben a kiegyezéssel kormány képtelen lett volna helyén maradni. Ezért teremtette meg Tisza Kálmán a választási erőszak eszközeit véve igénybe a maga hatalmas kormánypártját, amely mint parlamenti szavazógépezet mindenkor hajlandó volt a kormányt kiszolgálni és támogatta azt a politikát, amely a nemzet érzelmeivel ellentétben állott. A parlamentből álparlament lett, de kétségkívül így is nagy szolgálatokat tett, mert egyfelől mégsem adott teljesen szabad kezét a kormánynak, másfelől alkalmas fórum volt a szenvedélyek levezetésére. Lényegében napjainkig ez a helyzet maradt fenn. A parlamenti váltógazdaság lehetősége nélkül a kormányok burkolt diktatúrát gyakoroltak és az ellenzék, amelynek reménye sem volt soha arra, hogy alkotmányos úton uralomra jusson, mindenkor szélsőséges és könnyen felelőtlen volt. Tevékenysége a kormányok támadásában merült ki, az ellenzéki képviselők nyugodtan „fenegyerekeskedtek“, mert tudták, hogy felelős helyre nem kerülhetnek, őket kijelentéseikért soha senki nem vonhatja felelősségre. Azonban így is féket jelentettek a szinte korlátlan hatalommal rendelkező kormányok számára és a „tanácskozás“ szüksége és értékes volta hiányosságai ellenére is megmaradt. Ezt a bár csak látszólagos, de lényegében mégis tényleges előnyét a parlamentnek, különös tekintettel a kétkamarás rendszerre, amelyben a Felsőház — az egykori királyi tanácsos utóda — egyre nagyobb súlyt kapott, semmiképpen sem szabad lebecsülni. Nyugodtabb időkben a rendszer minden bizonnyal eredménnyel is működött volna, de részben a parlamentarizmus általános lebecsülése, részben a belső magyar helyzet változásai kényszerítően értéktelenítették el a parlamentarizmus évezredes magyar politikai eszközét, hogy helyébe csak kivételes időkben alkalmazható eszközöket illesszen, anélkül, hogy az eszközök alkalmazásához szükséges embereket mindenütt előteremtette volna.

AZOK A NAGY SIKEREK és még nagyobb tettek, amelyek úgy Olaszországban, mint Németországban végrehajtva csábítóan kellett, hogy hassanak minden olyan nemzetre, amelynek súlyos és megoldatlan kérdései voltak, természetesen óriási hatást gyakoroltak Magyarországra is. Már csak vezető rétegünk vérségi kapcsolatainál fogva is Hitler Adolf új birodalma a maga egész attitűdjével és formáival, gyors és páratlanul egyszerűen elértnek látszó sikereivel példátlan vonzóerőt gyakorolt éppen az ellenzéki pártok radikálizálódott rétegére, amely azt hitte, hogy a szomszédban adott nagyszerű teljesítményeket csupán le kell másolni és ezzel máris megteremtődött az új Magyarország. Ezek természetesen kezdeti jelenségek voltak, amelyek elől Gömbös Gyula nemzeti és szociális programja erősen kifogta a szelet, de halála után a szélsőséges elemek már képtelenek voltak megérteni és honorálni azt az evolúciós utat, amelyen Imrédy Béla, gróf Teleki Pál vagy Bárdossy László vezette a nemzetet az igazi magyar megújulás felé. A kormányok lassú építő munkájával szemben a szélsőséges pártok a gyors rendszerváltozás mellett agitáltak és a radikálizmusban egymásra licitáltak. A licitáció végül már nem arra ment, hogy ki a jobboldali, hanem ki jobb jobb-

oldali és nem arra, hogy ki milyen jó magyar, hanem milyen mértékben németbarát. Természetes, hogy ilyen körülmények között a pártok között egység nem jöhetett létre. Mint ahogy azonban reménytelen egy idegenben született még olyan helyes eszmét átültetni megfelelő átformálás és megélés nélkül, ugyanúgy nem vették és nem veszik észre a hatalomra törekvő pártok azt a lényeges különbséget, amely a jelenlegi magyar és a harmincas évek német politikai helyzete között fennáll. Míg ugyanis Németországban Hitler Adolf pártja valamennyi más párttal szemben egyedül tört a feltétlen egyeduradalomra, addig ma Magyarországon több azonos programmal és ami még lényegesebb, azonos genezissel és szervezettel rendelkező párt akarja ugyanazt, nem is beszélve arról, hogy a végső célok tekintetében egyetlen *ma fungáló* magyar párt között sem lehet lényeges különbségeket felfedezni. Egy gondolat győzelmi hadjárata helyett tehát csoportok és egyének versengése folyik a különböző címeken vindikált hatalomért, nagyon is egyoldalúan és ellenőrzés nélkül ítélve meg, hogy a nemzet valóban óhajtja-e uralmukat vagy sem.

ILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT a kibontakozás útja is bizonytalan és ködbevesző. A reánk nehezedő óriási nyomás alatt világosan áll a két főfeladat, amely minden egyebet háttérbe szorít. Az első a keleti veszély katonai elhárítása, a másik a magyar szuverenitás biztosítása a jövőre. Mindkét feladat feltétlenül tiszta kormányzási elveket és erős központi kormányzatot követel.

Az elvek felállítása nem okoz különösebb nehézséget, hiszen azok, amelyek ma is élők, megfelelnek a kívánalmaknak. A lényeg itt nem az elvek felállításában, hanem hitelessé tételükben van. Talán a legegyszerűbben úgy fejezhetném ki a kérdést, hogy a felállított elveket összhangba kell hozni az intézkedésekkel, a kiadott rendeleteket végrehajtásukkal. Ez alatt azt értem, hogy a tömegek felé tett ígéreteknek nem szabad meghaladniuk azokat a lehetőségeket, amelyek tényleges betöltése az államnak valóban módjában áll. Olyan helyzetet kell előidézni, (és ez nem lehetetlenség) hogy a tömegek állandóan és megfoghatóan érezzék, hogy az állam érettük és nem kivételes kevesekért, vagy az általuk fizetett adóból eltartott tisztviselőkért van. Az ideális megoldás természetesen hosszú nevelés kérdése, de már néhány helyesen megfogalmazott és alkalmazott intézkedés is nagyban hozzájárulhatna a kedélyek lecsillapításához és a bizalom megerősítéséhez. Ennek egyik előfeltétele, hogy szembeszállva ideológiai előítéletekkel a legszigorúbban ügyeljünk arra, hogy ügyeket valóban hozzáértő emberek intézzenek, akiknek politikai megítélésénél egyetlen szempont lehet mértékadó: valóban jó és munkás magyar legyen.

A kormányzat kellő megerősítése nehezebb feladat. Bizonytalán mindazok ellenkezésébe ütköznék, akik a mai latens helyzetet a maguk javára akarják kihasználni. Mindazonáltal a kormányt ki kell emelni a párt-harcok miliőjéből és új emberekkel kiegészítve az egész magyar törvényhozás és valamennyi párt fölé kell emelni. A mai, álköaliciós kormányból párt-

megegyezés alapján valódi koalíciós kormány válhatna. Ennek előfeltétele azonban egy pártpolitikai Treuga Dei volna, amelynek érdekében az egyeduralomra való törekvést — legalább ideiglenesen — feladnák és meg-egyeznének az államvezetés alapvető kérdéseiben. Ezzel biztosítani lehetne a háború idejére a zavartalan alkotmányos kormányzást. Ez volna az egyetlen lehetősége annak, hogy a politikai élet zökkenésmentesen megszüllárduljon, a kormányzat a pillanat döntő feladatainak eleget tegyen és nyitva maradjon a lehetősége egy békés viszonyok közötti egészséges kibontakozásnak, elkerülve a háború végkifejlése alatt mindenkor annyira veszélyes, radikális változások végrehajtását.

Amennyiben a pártok között életképes együttműködés nem tud létrejönni és a kormányzat gondjainak előterében nem konkrét nemzeti és állami feladatok fognak állani, úgy kényszerűen két út nyílik meg a magyar politikai élet előtt. Az egyik, hogy a dekomponált helyzetet kihasználva valamelyik párt ragadja magához a kizárólagos hatalmat, és a maga arcára megteremti a totális kormányformát, amivel természetesen szükségképpen letér az alkotmányos útról, új és kipróbálatlan rendszert iktatva annak a helyébe, amelynek legalább már a hibáit ismerjük és így a növekvő bizonytalanságban az erőszaknak egyre több eszközéhez kényszerülne hozzányulni, ami veszélyes és esetleg végzetes ellenhatásokat szülne az amúgy is túlfeszült hangulatban. A másik lehetőség az, hogy az általános harcban egyik párt sem tud felülkerekedni és egy a pártharcokon kívül álló tényező jut a hatalomhoz és a maga részéről felszámolja a pártküzdelmeket.

ZATHURECZKY GYULA

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. Kolozsvár. 5561 — Felelős vezető: Major József.